

rozklady a rekonfigurace spojení vznikajícího průběhu migrace osob, věci a peněz přes polsko-běloruskou hranici, a doprovodné překlady jejich identit z jednoho kulturního kontextu do druhého, jsou ovlivňovány i materiálními politikami (Barry 2001), které se vážou na mezinárodní hranice. Tím, jak jsou v konkrétním materiálním uspořádání hraničního přechodu Orzełków – Zvezdnyj reprodukovány dílčí politiky nebo kontroverze (národních států, EU) ohledně regulace pohybu osob, věci a peněz.

Kapitola třetí Pod svícnem je tma. Moc a dohled na hraničním přechodu

Překračování státních hranic na železniční trati mezi Zvezdným a Orzełkówem má svůj specifický rytmus. Staccato kradmých pohledů, šustění stránek cestovních pasů přehlušované nárazy kol míjejícího vlaku do pražců, nervózní pohyby rovnající záhyby oděvů, pod nimiž lze tušit krabičky cigaret nebo jiný kontraband, cvakání vstupních razítek. Pravidelný pohyb vlaků a jejich nákladu probíhá v synergii s rutinou vykonávání administrativních a kontrolních úkonů umožňujících lidem i jim převáženým předmětům překračovat mezinárodní hranici. Pohyb v prostoru mezinárodní hranice a úkony, které jsou zde vykonávány, jsou jasně nasvíceny. Zdá se, že ve světlech reflektorů, pod dohledem průmyslových kamer, spoutání předpisy EU i jednotlivých států, omezení vnitřními pravidly kontrolujících orgánů a podrobení řádu pohybu na železnici nemůže být místo pro individuální akt, projev svobodné vůle, tvořivost a subverzi moci. Technologie a techniky vykonávání moci, které ustavují prostor hraničního přechodu, se snaží přesvědčit, že jakýkoli odpor je předem marný. Tak tomu ovšem není. Prostor, který má být zcela transparentní, otevřený kontrolujícímu pohledu a *laudatiem* byrokratických procesů – dosvědčující předvídatelnost kroků administrativního aparátu státu – je při bližším studiu plný dynamických proměn. Rutina nevede vždy k efektivitě, byrokratická schematizace k přehlednosti a obojí k větší kontrole. Neúprosná, kategorizující a podrobující moc, dosvědčující uspořádání hraničního přechodu, je zde navzdory své vizuální dominanci také křehká, vystavená vůli těch, kteří ji mají dosvědčovat.

Překračování hranice mezi Polskem a Běloruskem by mělo být pro cestovatele v podstatě sledem jednoduchých úkolů: získání víza, podstoupení kontrolní procedury při samotném přechodu státní hranice, a – případně – přihlášení cizincova pobytu na příslušné policejní stanici. Z podstaty věci mohou být sice tyto jednotlivé kroky časově náročné, finančně nákladné a psychicky namáhavé, ale při zachování stejných pravidel regulujících pohyb přes státní hranici pro všechny zúčastněné rovněž přehledné (když už ne srozumitelné) a opakovatelné. Při mých cestách přes polsko-běloruskou hranici tomu tak skutečně často bylo. Přesto však zůstávalo dost prostoru, který

mně i mým spolupracovnícím umožňoval vždy s napětím očekávat, jakou podobu budou mít jednotlivé kroky státních orgánů.

Tyto nepředvídatelnosti, které u cestujících vzbuzují zvýšený zájem o své okolí, se v jednotlivých fázích přeshraničního pohybu objevují v různých podobách. Jakkoli mohou jednotlivě působit na migranta pouze jako „obtížné“ nebo „otravné“, ve svém souhrnu mohou být pro přeshraniční mobilitu vážnou komplikací. V této kapitole se chci těmto nejasnostem a nepředvídatelnostem podrobněji věnovat. Ačkoli jsou často projevem nefunkčnosti byrokratické organizace a kontroly přeshraničního pohybu nebo důsledkem různých pnutí mezi samotnými migranty (např. způsobených jejich vzájemnými antipatiemi), neznamena to, že by nutně znamenaly oslabení kontrolní a dohlížecí moci státu. Ta má různé podoby a v této kapitole se jim věnuji podrobněji. Podrobnější diskusi zde podrobuji zejména dva způsoby teoretického uchopení fungování kontroly a dohledu na státních hranicích. První představuje přístup reprezentovaný panoptikonem, který vychází z představy totálního dohledu nad kontrolovanými a jejich internalizace této znalosti. Druhé řešení problému dohledu a jednání je reprezentováno rozpracováním pojmu meziprostor (Berdahl 1999; Donnan, Wilson 2003; Nadel 1956; Wilson, Donnan 2006).

Hraniční přechod jako panoptikon

I když Michel Foucault chtěl svým myšlením spíše problematizovat naše vidění uspořádání mocenských vztahů, než jej fixovat do jednoho vševysvětlujícího konceptu, byla to paradoxně právě Foucaultem rozpracovaná idea panoptikonu Jeremyho Benthama, která se stala nejvýraznějším obrazem dohlížení a kontroly v moderní společnosti (Foucault 2000). Bentham přišel s myšlenkou, že budovy, ve kterých má být vykonáván neustálý dohled nad jejich uživateli (typicky např. vězení nebo školy), by bylo vhodné architektonicky uspořádat do podoby, která by takový dohled umožnila s využitím co nejmenších prostředků. Stavby zbudované na základě této myšlenky se tak vyznačují zejména kruhovým půdorysem s dozorcí věží umístěnou ve středu a celami rozmístěnými po obvodu stavby. Osoba vykonávající dohled má takto zajištěnu možnost snadno přehlédnout veškeré dění v budově, aniž by nutně musela být při svém dohledu spatřena.

Tuto Benthamovu ideu panoptikonu začal Foucault používat jako metaforu totálního dohledu přítomného v moderních institucích.

K využití panoptikonu k popisu a interpretaci dění probíhajícího na hraničním přechodu svádí i Foucaultův důraz na roli materiálního členění prostoru a architektury jako prostředků vykonávání dohledu a kontroly. Uspořádání hraničních přechodů je plně podřízeno jejich hlavní funkci: ka-

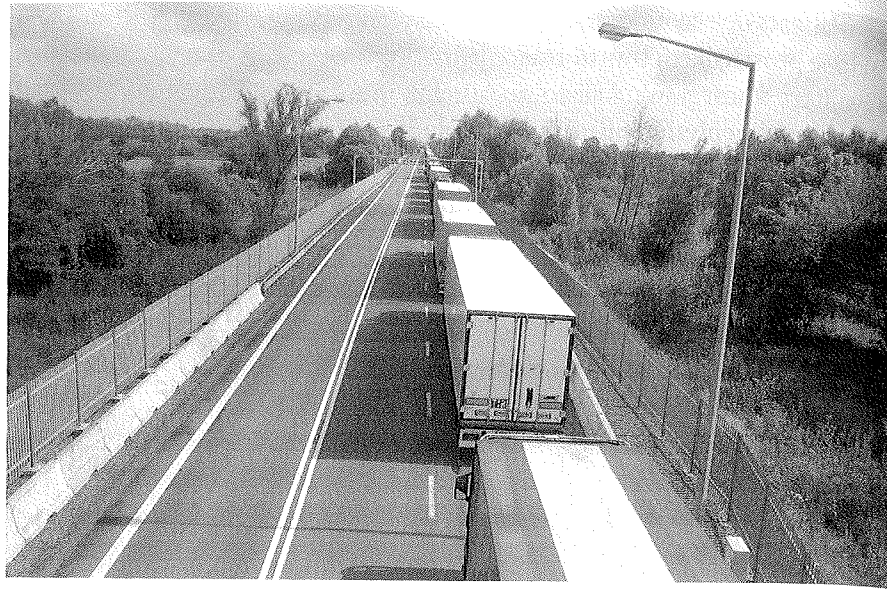
tegorizovat, dohlížet, kontrolovat a v závěru pak povolovat či zamezovat. Takto je prostředkem transformace jednotlivců. Skutečnost, že dohlížitelé zůstávají pro kontrolované často neviditelní, umožňuje udržovat na hranicích integrovaný nepřetržitý funkční dohled. Moc se proto organizuje jako mnohonásobná, automatická a autonomní. Moc na hraničním přechodu je tak mocí disciplinární: normalizuje, trestá odchylky, je korektivní. Některé z podob takové disciplinace ukazují následující fotografie.

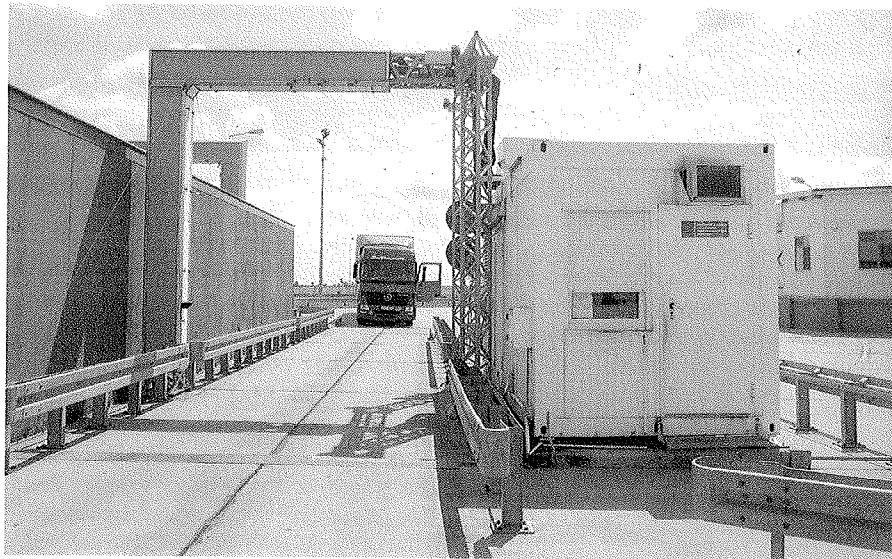
Obrázek 5: Hraniční přechod Melilla (Španělsko) – Beni Ansar (Maroko). Jednou z charakteristických vlastností hraničních přechodů je materiální organizace pohybu. Ploty, zábrany a zátarasů zde přitom neslouží pouze jako prostředky směřující pěší či automobily k místům, na kterých probíhá samotná celní a pasová kontrola. Stejně tak důležité je i to, že slouží jako demonstrace závaznosti hranice. Provedení bariéry ukazuje razanci, z níž je jasné patrné, že jinak než povoleným způsobem nelze hranici překročit. (Foto Jakub Grygar, 2005)

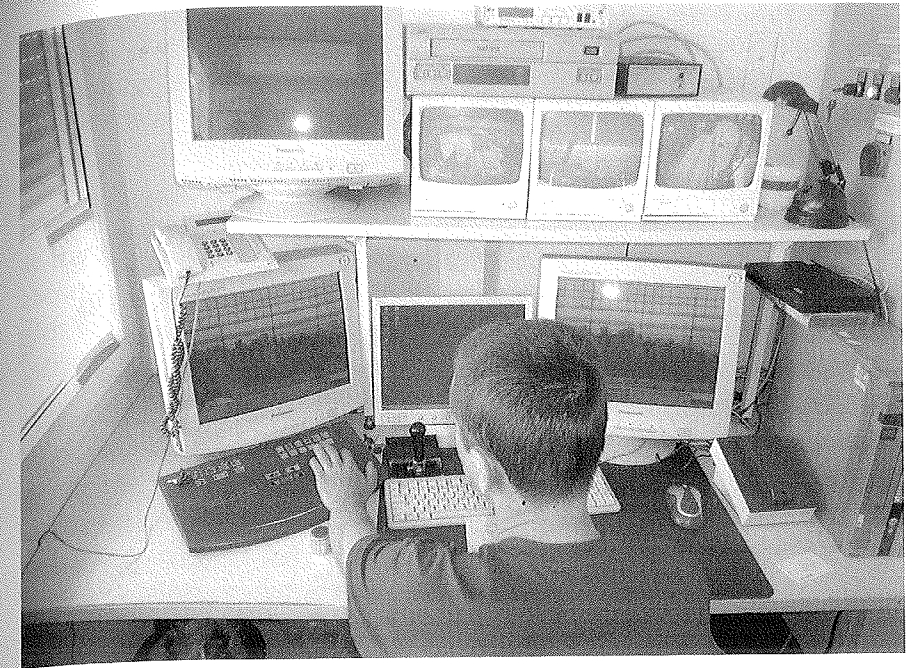
Obrázek 6: Hraniční přechod Medyka (PL) – Šehyni (UA), koridor pro pěší. Bariéry organizující pohyb přes státní hranici mají různé podoby a i ty s relativně slabou materiální povahou jsou schopny dosáhnout velkých sociálních efektů. Namalovaná čára „v zóně nikoho“, mezi pasovou a celní kontrolou dvou zemí, má jinou míru závaznosti než např. hraniční závora. Přesto ale i ona organizuje jednání: turistů, pro něž se stává vděčnou ikonou cestování, nebo příslušníků pohraniční policie, kteří se těsně u ní posadili k odpočinku. (Foto Jakub Grygar, 2005)

Obrázek 7: Silnice spojující hraniční přechod Koroszczyn (PL) – Kukuryki (BY) určený pouze pro nákladní automobilovou dopravu. Fotografie zachycuje odbavené kamiony směřující do Běloruska, jak projíždějí ohrazeným územím. Pruh vyhrazený kamionům přijíždějícím k odbavení na terminálu v Koroszczyně je monitorován kamerovým systémem (kamery jsou umístěny na sloupech silničního osvětlení). Pohyb osob na polském území je / může být monitorován ještě před vlastní celní a pasovou kontrolou. (Foto Jakub Grygar, 2008)

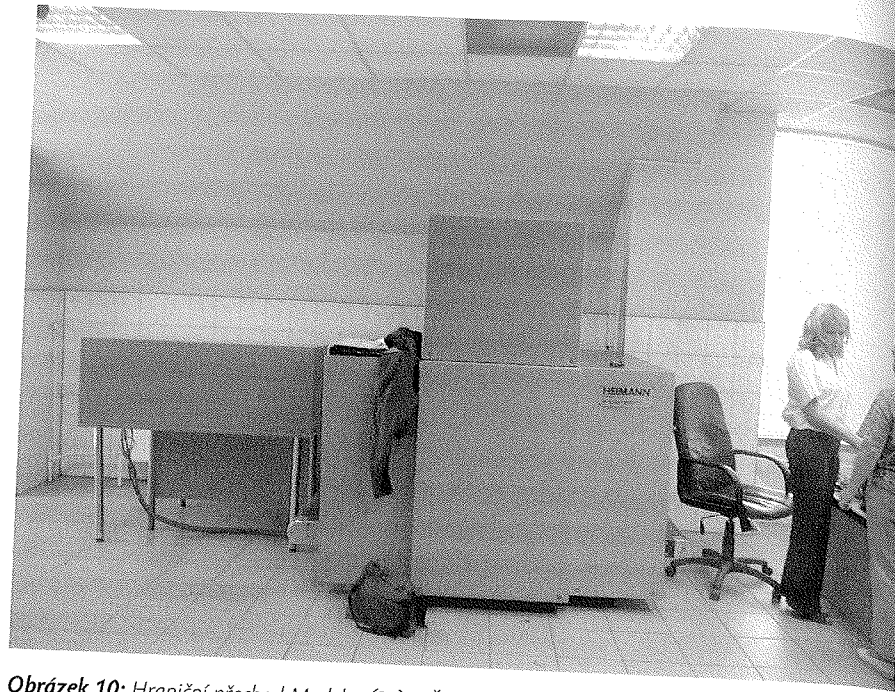
Obrázek 8: Odbavovací terminál v Koroszczyně na hraničním přechodu Koroszczyn (PL) – Kukuryki (BY). Vlastní celní kontrola probíhá mimo jiné za pomoci kamer, skenerů, detektorů tlukotu srdce nebo detektorů tepla. (Foto Jakub Grygar, 2008)

Obrázek 9: Odbavovací terminál v Koroszczyně, jedna z pracoven zaměstnanců celní služby, místo analýzy vizuálních dat. Přes svou vysokou sofistikovanost nejsou schopny samotné přístroje zaznamenávaná vizuální data interpretovat. Přechod od pohledu k dohledu nastává teprve propojením těchto technologií s interpretační prací člověka. Monitory umístěné na pracovním stole nabízejí „vhled“ do nitra kontrolovaného kamionu. Schopnost kvalifikovaně posoudit, co je na monitorech zobrazeno a zda zobrazené odpovídá údajům v příslušných celních dokumentech, vyžaduje měsíce až roky praxe. (Foto Jakub Grygar, 2008)

Uvedené fotografie zobrazují podobný princip kontroly jako Benthamův panoptikon (Panopticon), o kterém píše Foucault. Přítomnost dohlížejícího, kontrolujícího a korektivního státu, zastoupeného organizovaným uspořádáním hraničních přechodů a dohlížecí a kontrolující technikou, je nepřehlédnutelná. Tak jako pro vězně v celách panoptikonu, i pro cestující překračující hranice EU je „samozřejmé“, že je na nich prostřednictvím různých materiálních objektů a technologií vykonávána moc.

Zároveň ale ukazují i to, jak může být moc produktem jednání. Samotné hraniční bariéry a technologie, které tuto moc mají demonstrovat, sice svou materiální povahou nastolují různou míru závaznosti, ale samy o sobě ještě nejsou zhmotněním moci. Ploty jsou překonávány, skenery se buď z důvodu pomalejšího odbavení cestujících, nebo prostě nechuti obsluhy nepoužívají, nebo jsou dokonce přímo odpojeny, a ne každý obraz přenášený kamerovým systémem má kdo vyhodnotit. A především, tyto technologie by neprodukovaly žádnou moc, pokud by nebyly respektovány nebo pokud by se jejich

Obrázek 10: Hraniční přechod Medyka (PL) – Šehyni (UA), odbavení pro pěší na polské straně. Skenery jsou přítomny i při kontrolách příručních zavazadel. Při téměř dvou stech překročení východní polské hranice jsem byl svědkem použití těchto přístrojů pouze dvakrát, jednou v Polsku a jednou v Bělorusku. V praxi celníci využívají spíše starších prostředků kontroly než kontrolu prostřednictvím techniky, tedy osobní prohlídky (té jsem byl nepřímým svědkem bezpočtukrát). I když tak skenery působí především jako demonstrace možnosti kdykoli provést důkladnou kontrolu, neznamena to, že by se tyto stroje nepodílely na výkonu kontroly a moci. Už jejich pouhá přítomnost, resp. viditelnost a materialita, je nejenom demonstrací, ale také výkonem moci. Čokoládový bombón, který kontrolovaná Ukrajinka věnovala polské celnice a který ta vzápětí odložila za sebe na skener, tuto sílu materiality při organizaci sociálních nerovností podtrhuje. (Foto Jakub Grygar, 2008)

existence nepromítla do jednání těch, které mají kontrolovat a na něž mají dohlížet.

Tohoto poučení od Foucaulta bychom se mohli držet. Moc není pouze držena, ale bychom o její existenci mohli mluvit, musí být vykonávána. Moc nepředchází vládnutí, ale je jeho výsledkem, jedinečným efektem dispozic sociálních vztahů a materiálních objektů. S nadsázkou, která však odráží Foucaultovo pojetí moci, by se dalo říci, že stát nepředchází své hranice, ale rodí se (na svých hranicích) v imaginacích a jednáních tvarovaných uspořádáním. Třeba těch praktikovaných na hraničním přechodu, který má jeho existenci zhmotňovat. Takto je stát efektem, nikoli zdrojem moci. Subjekty a identity (osob, institucí) historicky ani ontologicky nepředchází moc, ale jsou jejím výsledkem. Moc je tím, co produkuje realitu (objektů, subjektů a pravdy).

Foucaultovo pojetí moci tak stojí proti liberálnímu pojetí moci (občas je označuje také jako právnícké nebo ekonomické), v němž (konkrétní) mocí disponuje každý jednotlivec a jejíž částečné či úplné podstoupení umožňuje ustavit politickou moc nebo suverenitu. Stejně jako Foucault odmítá takovou fikci společenské smlouvy, vymezuje se i proti klasickému marxistickému pojetí moci, podle kterého je moc soustředěna ve státě a osvobozením od státu se lze osvobodit od moci (Foucault 1980: 56, 88). Foucault říká, že pokud začneme studovat mocenské vztahy na „makrourovni“ (jako analýzu třídních vztahů, genderu nebo státního útlaku), nemůžeme jim nikdy porozumět. Abychom porozuměli zdrojům moci, musíme začít studiem vzorců jednání, diskursů a jejich vztahů v lokální „mikrorovině“. Foucaultovo pojetí všudypřítomnosti a specifičnosti mocenských vztahů však odporuje jeho výzvě k odporu vůči nim. Foucault na mnoha místech tvrdí, že moc „prostupuje sociální tělo“ nebo že je „všudypřítomná“. Takto je pak možné pohlížet na sociální život jako na síť mocenských vztahů. Otázka po umístění moci (a jejich zdrojích?) je vlastně zbytečná: moc zkrátka je.

Princip panoptikonu jako mechanismu ilustrujícího vztah dohledu a moci v moderní společnosti, popř. jako ilustrace podoby moci a dohledu zakoušených na hraničních přechodech, však přes veškerou svou svůdnou podobnost s uspořádáním hraničních přechodů jen částečně odpovídá tomu, co se skutečně děje na hraničním přechodu mezi Orzełkówem a Zviedzným. Zkoumám-li distribuci moci, její podoby a způsoby vykonávání kontroly na hraničních přechodech, nenacházím žádné centrum, v němž by se sbíhaly všechny informace a k němuž by se jako k takovému vztahovali svým myšlením, slovy či skutky i samotní migranti. Neznamena to, že by moc a dohled nebyly na hranicích vykonávány vůbec. Pouze nemají onen hegemonní foucaultovský panoptikální charakter, který jim bývá tak často přisuzován.

Moc, již byly děvušky vystaveny, mnohem lépe než Velký bratr z Orwellova románu 1984 ilustruje Kafkův *Proces* nebo *Zámek*. Stejně jako já, ani ony si nikdy nebyly zcela jisty tím, co a kdo o nás něco ví a kdy a jak (a zda vůbec) zasáhne. Avšak zatímco mne tato nejistota nenechávala v klidu a postupem času burcovala k bezpočtu taktizování (s kým a o čem hovořit, jak zdůvodnit svou přítomnost v Bělorusku, jak převézt citlivá data přes hranice) a dráždila mou představivost o tom, co všechno o mně „Stát“ ví, ony zůstávaly až fatalisticky klidné. Neznamena to však, že by si tohoto kontrolujícího dohledu nebyly vědomy, vždyť mne samy často na jeho různé podoby upozorňovaly. Rozdíl byl především v našich životních zkušenostech: na rozdíl ode mne braly dohled silových a represivních složek státu jako nevyhnutelnost. Podoby moci státu, které byly předmětem mého studia a které mne zároveň tak znepokojovaly, byly nedílnou součástí jejich životů, něčím, co

k životu v Bělorusku a k překračování státních hranic zkrátka patřilo a především nebylo úniku.

V následujících podkapitolách se pokusím podoby moci přítomné při překračování státní hranice blíže popsat a rozebrat. Nejprve ukážu, jak jsou kontrola a dohled nad přeshraniční migrací šířeji rozprostřeny v prostoru. Následně, poté co představím formální mechanismy kontroly a dohledu, demonstřuji, jak se na kontrolních a dohlížecích praktikách přeshraniční migrace podílejí i samotné *děvušky*. V závěru se vrátím k diskusi o podobě moci na hraničním přechodu a s využitím představených dat navrhuu vysvětlení distribuce moci a mocenských vztahů prostřednictvím pojmu meziprostor.

Dohled a kontrola. Na hranicích státu

Kontrola přeshraniční migrace není výhradně soustředěna do místa hraničního přechodu. Je ustavována ve formulacích dokumentů Evropské unie a ve vízové a celní politice jednotlivých států, výroky politiků i jejich nevyřčenými očekáváními, utváří ji informace zprostředkované médiem i rozprostraněné zkušenosti samotných cestujících. Praktická kontrola a dohled nad mými cestami do Běloruska, kterých jsem se přímo účastnil, ale začínaly teprve v okamžiku podání žádosti o cestovní vízum, pokračovaly samotným pasovým a celním odbavením na hraničním přechodu a následnou registrací pobytu v Bělorusku. Série formalizovaných úkonů, zdálo by se. Avšak i při nich sehrává významnou roli to, co bylo v předchozí kapitole charakterizováno jako tření. I zde série různých kulturních porozumění, sociální a politické situovanosti migrantů a propojení osob a věcí do společné sítě vytváří prostor, v němž teprve formální procedury hraniční kontroly nabývají své moci.

Administrace víz, Dužewo

Zařizování víza. Konzulát v Dužewu, administrativním centru části polsko-běloruského pohraničí, začíná pracovat v devět hodin ráno. Přicházím deset minut před otevřením. V tu dobu už stojí u branky na ulici fronta asi deseti osob: chorvatský řidič kamionu, ruský Žid s manželkou a třemi dětmi, kteří dnes žijí ve Francii, polský podnikatel hlasitě udílející svým podřízeným telefonické pokyny. Na rozdíl od nich nemusím nikam spíchat, utěšuji se. Na rozdíl od nich jsem pánem svého času. Přesně o deváté přichází úřednice konzulátu a rusky, později i polsky nás začne organizovat. Prvních pět čekajících může jít dovnitř, ostatní musí počkat. Kdo nemá formulář? V jakém jazyce? Můžete si vybrat, v ruštině, nebo v polštině? Kolik chcete těch formu-

lářů? Ve formulářích – vizovoj anketě – se nemůže škrtat. Mohu dostat pro jistotu dva?, ptám se. Ne, odpovídá mi úřednice stručně a vlastně se tak omezuje na skupinu těch, kteří jsou ve vyplňování žádosti již zběhlí a jsou znalí polštiny nebo ruštiny, od těch, kteří si tyto dovednosti zatím neosvojili.

Kdo chce vízum, musí mít nejprve zaplacenou pojištění. Teprve pak je možné přistoupit s vyplněnou žádostí o vízum a s dokladem o pojištění k samotnému vyřízení víza. V Bělorusku nelze uplatnit smlouvy s běžnými pojišťovnami působícími na českém nebo polském trhu. Pro ty je „pojistný region Evropa“ oblastí kryjící se s hranicemi EU a v Bělorusku nemají ani oprávnění působit. Naštěstí v Dužewu jsou hned dvě pojišťovny, které mohou zprostředkovávat pojistné smlouvy s běloruskými pojišťovnami. Kancelář jedné z nich je vměstnána do malé podkrovní místnosti. Strohé výzdobě dominují kalendáře spedičních firem, obrovské nástěnné hodiny a menší okrouhlá blondýnka. Chci pojištění na deset dní. „Opravdu? Nechcete jenom na týden?“, navrhuje mi úpravu harmonogramu plánovaného pobytu v Bělorusku. „Za deset dní byste musel zaplatit tolik jako za dva týdny,“ vysvětluje. Nechci. Po chvíli přichází chorvatský řidič, chce pojištění na dvacet tři dní dnů. „Opravdu? Nechcete jenom na jednadvacet?“ Rozdělení pojistných období do sedmidenních cyklů, s nimiž pracují pojišťovny, neodpovídá období, na něž běloruský konzulát vystavuje vízum. Drobný detail upozorňující návštěvníky Běloruska, že se chystají ke vstupu do země, kde sice existuje brutální prezidentský režim snažící se o monitoring bezpočtu aktivit svých občanů, která je ale také zemí, v níž je administrativa podnikatelských subjektů relativně emancipována od státního aparátu.

Opět na konzulátu. Napotřetí se mi podaří vyplnit formulář bez jediného škrtance. Jedna z úřednic prochází můj formulář, sešíváčkou k němu přicvakne mou fotografii, přiloží doklad o pojištění a vyplní mi příkaz k zaplacení 49 dolarů. Podezíravě hledím na vypsanou sumu. O rok dříve mi zde bylo řečeno, že pro Čechy je speciální taxa 14 dolarů, za expresní vyřízení na počkání potom 25 dolarů. Chvilí se snažím s úřednicí dohadovat, jestli se nespíchl, ale po dvojí konzultaci s kolegy ukončuje veškerou debatu slovy: „Chcete jet do Běloruska, nebo ne?“¹²

Poplatek za udělení víza je nutno zaplatit v bance. Jsou letní prázdniny, všední den, ale v bance je přesto plno. Ve frontě k pokladně opět potkávám známé tváře z konzulátu. Přestože si rychle spočítám, že měsíčně musí touto frontou projít stovky žadatelů o běloruské vízum, nenacházím v bance žádné informace, které by cizince v jiném jazyce než polštině seznámily s příslušným

¹² Po vstupu do Schengenu se v tomto ohledu změnila dvě věci. Běloruské zastupitelské úřady začaly přijímat platby pouze v eurech a bylo zdraženo jednorázové vízum na 60 eur.

formulářem pro vklad hotovosti na účet vedený v druhé měně. Analogie se situací na běloruském konzulátu, kde je jazyk také prostředkem vylučování a dominance, vytvoří pro mne, chorvatského řidiče a Francouze vděčné téma seznamovacího rozhovoru. Poskytování těchto informací je věcí konzulátu, sdělí mi stroze pokladní, když si ode mne vyžádá vedle částky za vízum ještě čtyři zloté jako dodatečný manipulační poplatek za skutečnou transakci.

Potřetí se ten den ubírám na konzulát. Při vyzvedávání pasu s vlepeným vízem se loučím s Chorvatem a Francouzem. Francouz se ptá na vlak do Zvezdného, chce pak jet do Moskvy. Bude muset čekat až do večera. Z Dužewa jezdí do Orzełkówa autobus. No, spíše je to větší dodávka pro dvanáct až osmnáct osob, kterou Poláci označují zdvojnásobenou *busik* a ruskojazyční jako *maršrutku*. Základní charakteristikou tohoto dopravního prostředku je, že bez ohledu na počet cestujících v něm cestující nemá nikdy dost místa. Z Orzełkówa bude muset Francouz pokračovat *električkou*, osobním vlakem, do Zvezdného. Když bude mít štěstí a stihne ve Zvezdném noční vlak, může ráno vystoupit v Moskvě na Běloruském nádraží. Francouz zadumaně poslouchá, ale myšlenka na cestování autobusem se mu moc nelíbí, cestuje s dětmi, taškami... se ženou. Nakonec se v té *maršrutce* setkáváme.

Přejezd hranice, Orzełków–Zvezdnyj

Električka jezdící na trase mezi Orzełkówem a Zvezdným je sestavena ze solidních velkoprostorových vagónů s dřevěnými lavicemi. Žádná kupé, jen otevřené oddíly. Jako v každém běloruském vlaku, i v tomto má každý vagón svou vlastní průvodčí. Toto reziduum z organizace železniční dopravy na území bývalého Sovětského svazu obvykle výrazně přispívá ke kvalitě cestování po železnici. Průvodčí nejenom kontrolují lístky, ale také se starají o pohodlí cestujících: na delších trasách prodávají kávu, čaj a drobné občerstvení a těm, kteří se chtějí prospat, poskytují přikrývky a ložní prádlo. Na krátké vzdálenosti mezi Orzełkówem a Zvezdným se však obsah práce těchto průvodčích mění. Průvodčí cestujícím rozdávají celní deklarace a cizincům mezi nimi rovněž imigrační kartičky. A také pomáhají pohraničnickům a celníkům, těm polským i těm běloruským, organizovat celní a pasové odbavení cestujících v jejich vagóně.

Sedám si do volného oddílu. Francouz s rodinou se uvelebili hned u dveří. Jestli má ve Zvezdném stihnout spoj do Moskvy, bude se mu to hodit. Ve vedlejším oddílu vyplňuje celní dokumenty polský celník s asi sedmnáctiletým běloruským klukem, který si z Polska odváží nový notebook. Celník sice mluví polsky a kluk rusky, ale štos všech formulářů potřebných k odečtení DPH z ceny notebooku zvládají i tak vyplňovat v obstojném tempu.

Ze sledování jejich komunikace mne vytrhává až polský pohraničnick. „Pro vízum jsi byl v Dužewu?“, ptá se mne polsky s pohledem do mého pasu. Nečekané povýšenecké oslovení, ve kterém tykání druhé osobě není výrazem rovnostářství, ale projevem nadřazenosti mluvčího, mne vyvedlo z rovnováhy. V průběhu následujících měsíců jsem se s tímto způsobem, jímž se polští celníci a pohraničníci obraceli k cestujícím, setkal ještě bezpočtukrát, ale až do konce svého pobytu v terénu jsem na ně nedokázal reagovat s patřičným odstupem. Během mlčení, které následovalo po jeho dotazu, možná až příliš dlouhého pro odpověď na takto jednoduchý dotaz, jsem se nerozhodoval pro volbu odpovědi, ale pro její formu. Měl bych na tykání odpovědět také tykáním? Ohradit se a vyžadovat důstojnější oslovení? A v jakém jazyce reagovat? Také polsky – a potvrdit tak přijetím jazykového kódu tazatele náhle vyvstalou hierarchii mezi kontrolujícím a kontrolovaným? Rusky, abych si nenechal od rodného mluvčího vnutit jeho jazykovou dominanci? Nebo snad anglicky, aby nebylo pochyb o tom, že já se do této hry hrané mezi Poláky a Bělorusy nezapojím? Zopakoval svou otázku. Tak jako v obdobných situacích, které následovaly mnohokrát později, i nyní jsem nakonec přistoupil na pole interakce narýsované tazatelem. „Tak,“ ano, odpověděl jsem mu polsky a přijal tím svou identifikaci druhými za součást své výzkumné identity v terénu. V tuto chvíli jsem se začal pro Poláky stávat Bělorusem (protože kdo jiný by cestoval ve vlaku plném *mrówek* do Běloruska) a pro Bělorusy Polákem (protože žádný cizinec nepřekračuje bělorusko-polskou hranici pouze s malým batohem nebo taškou přes rameno). Čechem jsem od té doby byl pouze pro ty, s nimiž jsem později začal spolupracovat, pro mé bytné a nově se objevující přátele.

Polští pohraničníci i celníci vystoupili z vlaku a ten se pomalu rozjel. Míjíme hraniční plot s ostnatými dráty, kasárna pohraničních vojsk, strážní věže. Jako by ikonické stavby železné opony, odstraněné ze západního českého pohraničí před dvaceti lety, neskončily ve sběrných surovinách a různých muzeích, ale byly přeneseny o tisíc kilometrů dál na východ. Možná je to právě tato vizuální podobnost, která v řadě cestujících z bývalých socialistických zemí vyvolává představu, že putují zpět v čase.

Přijíždíme na běloruskou stranu hranice. Průvodčí prochází vagónem, každému zkontroluje, jestli má všechny potřebné formuláře správně vyplněny, občas někomu půjčí tužku, občas sama pomůže něco zapsat. Za ní kráčí běloruská pohraničnice. Dlouhým kontrolujícím pohledem do očí srovnává podobu cestujících s fotografiemi v jejich pasech a pak, s pasy v ruce, se spolu s průvodčí odebírá do jejího kupé, kde do nich vsází vstupní razítka.

Během bezpočtu cest přes běloruskou hranici mi ta pauza mezi kontrolou totožnosti a vsazením vstupního razítka vrtala vždy hlavou. Přece by nebyl

žádný problém vsadit razítko do pasu přímo na místě, před kontrolovanou osobou – ostatně občas se to tak také dělo. Co se odehrávalo mezi průvodčími a pohraničníky po dobu jejich krátkého sezení v odloučeném kupé, jsem nikdy neměl přímou možnost zjistit. Občas jsem sice zahlédl, jak pohraničníci podrobují údaje z cestovních pasů podrobnější kontrole, většinou se ale v těchto uzavřených kupé nedělo nic jiného než razítkování cestovních dokladů. Když už se průvodčí uvolily odpovědět mi na otázku, proč jsou cestující odlučováni od svých dokladů, nejčastěji odpovídaly, že „takto se to prostě dělá“. Zvykové jednání představené jako pravidlo se proto objevuje jako neosobní nástroj výkonu neosobní, na postavě průvodčí nezávislé moci. Sociální distance mezi kontrolujícím a kontrolovaným, kterou jsem prvně pocítil z oslovení polského pohraničníka, tak byla doplněna o další dvě. Odloučením od cestovního dokladu byla sociální distance rozšířena o distanci prostorovou a zdůvodněním odkazujícím na léty ustálenou proceduru byla podtržena i časová distance, zdůrazňující nesouměřitelnost atemporální „věčnosti“ institucionalizované kontrolní praxe s mihotavou přítomností každého migranta. Moc přítomná na hranici tak povstává i z odosobnění, dehumanizace kontrolní procedury: z toho, že část procedury hraniční kontroly zůstává cestujícím skryta.¹³

Orazítkované pasy již rozdává sama průvodčí. Prochází uličkou a s otevřeným pasem v ruce tázavě oslovuje každého cestujícího jménem a jménem po otci. Když tehdy přišla ke mně, zeptala se jen: „Éto my?“ Z možnosti oslovení, kterou jí mé jméno složené pouze z křestního jména a příjmení dávalo, si vybrala tu, kterou patrně podvědomě vnímala jako neutrální. Oslovení pouhým jménem by bylo příliš familiární, oslovení pouhým příjmením by bylo příliš neslušné. Vybrala si tedy takovou formu, která odpovídala její jazykové zkušenosti. Oslovovat se první osobou plurálu sice není nikterak běžné, ale symbolický rozměr tohoto oslovení, zdůrazňující sociální distanci vůči oslovovanému, zůstal zachován.

Vagón, ve kterém sedím, je poloprázdný. Cestující (většinou *děvušky*) mají každý po dvou, po třech taškách. Než dojedeme do Zvezdného, line se z masa převáženého vlakem stejný odér, jaký je cítit ve všech obchodech s masem v Orzełkóvě. Poslední rychlé úpravy oděvů, kvapné přerovnání věcí v taškách, a vystupujeme z vlaku. Před vchodem do odbavovací haly se tvoří hlouček cestujících. Ve dveřích stojí železniční zřízenec, který postupně vpuští

¹³ Není přítom bez zajímavosti, že taková moc státu, vázaná na skrytost kontrolních procedur, je výsledkem praktik, které byly donedávna běžnou součástí i českého prostoru a které se začaly měnit teprve v důsledku vstupu do EU, respektive na východní hranici Polska se vstupem do schengenského prostoru. Jedním z efektů „humanizace“ vztahů mezi kontrolními orgány a cestujícími bylo vedle důrazu na důsledné vykáni cestujícím mimo jiné i to, že veškerá kontrola cestovních dokladů začala probíhat před očima kontrolovaných osob.

po malých skupinkách cestující dovnitř. Stojím vedle polské jeptišky, která přijela se mnou ve stejném vagóně. Tak jako o chvíli dříve ve vlaku, i nyní je její stejnokroj dostatečně výmluvný. Bez ohledu na délku fronty, ona může jít přednostně.

V samotné odbavovací hale se u pěti odbavovacích stolů rychle tvoří fronty. Skupinka sedmi postarších žen, které se vrací z Orzełkówa s taškami plnými nejrůznějšího zboží, se zastaví hned u vstupu do haly. Později, při mých opakovaných cestách přes hranici, kdy už jsem s těmito ženami spolupracoval, jsem zjistil, že při mém rozhodování, ke kterému ze stolů zamířit, nezvažují délku fronty a očekávanou rychlost odbavení. Důležité je zejména to, jestli mezi celníky, kteří mají právě službu, jsou tací, s nimiž mají přátelštější vztahy, či kteří jsou obecně považováni za „slušné“, přičemž slušnost zde především znamená citlivost nebo ohleduplnost vůči jejich zájmům. Takto chápaná slušnost však není jedinou charakteristikou, která ovlivňuje volbu těchto cestujících. Důležitá je i momentální „nálada“, dojem, který konkrétní pracovník celní služby v danou chvíli vzbuzuje. Jestliže je některý z nich shledán příliš nerudným nebo provádí-li kontrolu zavazadel příliš pečlivě, je to i v případě „slušného“ celníka dostatečný důvod k tomu, aby *děvušky* změnilly frontu. Pro celou situaci, která těsně předchází celnímu odbavení, je charakteristická její nepřehlednost. V hodnocení celníka jako slušného, pilného, pedantského, nerudného, špatně vyspalého nebo jen „plnicího plán“ (rozuměj snažícího se naplnit očekávání svých nadřízených o počtu odhalených přestupků) hrají důležitou roli osobní zkušenosti, sympatie či antipatie jednotlivých *děvušek* nebo gender a věk kontrolujícího.¹⁴ Není tedy divu, že se *děvušky* řadí do různých front podle toho, jak každá z nich během několika vteřin vyhodnotila situaci v odbavovací hale a své šance pronést převážené zboží bez proclení.

Běloruští celníci, muži i ženy, namátkově nahlíží do tašek a kontrolují celní deklarace. Po této kontrole cestující odevzdávají své celní deklarace muži sedícímu u východu ze sálu. Pohyb fronty, ve které stojím, se zastavuje. Kdosi špatně vyplnil celní deklaraci. Nervozita a zvědavost se rychle šíří i do ostatních front: „Co se děje? To dneska kontrolují tak pečlivě?“ Konečně je problém vyřešen a fronta se zase o kousek posune.

¹⁴ Za nejméně oblíbenou považovaly *děvušky* paní Ljubu. Tuto ženu, věkem blízkou většině z *děvušek*, charakterizovala úsečná komunikace s cestujícími, minimální oční kontakt a to, že nenechala projít nikoho bez vizuální kontroly obsahu bytí toho nejmenšího zavazadla. Při mých cestách přes hranici, kdy jsem svým kolegyním pomáhal převážet neproclené zboží, mne však *děvušky* několikrát vybídly, ať jdu ke kontrole právě ke stolku, za kterým stála paní Ljuba. Se střídavými odkazy na mé občanství, věk či gender mi dávaly najevo, že se nemusím ničeho obávat. Faktem je, že paní Ljuba nebyla vůči mně ve své komunikaci a důkladnosti kontroly o nic vstřícnější než ke komukoli jinému. Občas sice u mne našla věci, z jejichž množství mohlo být sporné, zda by již neměly být procleny. V podstatě nikdy to pro ni ale nebyl důvod k tomu, aby mne nahlásila svému nadřízenému, který v odbavovací hale na celý kontrolní proces dohlížel.

Když se konečně dostanu na řadu (paní za pultem je pečlivá, prohlíží každou druhou tašku), předkládám vyplněnou celní deklaraci: notebook za 1500 dolarů, fotoaparát za 400 dolarů.

- Musíte zaplatit clo. Bez cla se mohou přivést věci pouze v hodnotě 1000 eur. Clo je 27 % z původní ceny.
- Ale to jsou mé osobní věci, které si zase odvezu!
- To nehraje žádnou roli.
Než ze sebe vysoukám, ať mi dá nový formulář, že všechny údaje přepíšu (jistotu ve vyjadřování v ruštině získávám po sedmnácti letech od své maturitní zkoušky z tohoto jazyka jen pomalu), končí má celní deklarace v koši pod stolem.
- Jděte.

Má první lekce kurzu „Přechod hranice Běloruska“ byla u konce. Když jsem s odstupem několika let četl poznámky, které jsem si k tomuto i dalším pokračováním hranic zapsal do terénního deníku, uvědomil jsem si, jak výrazně bylo jednání běloruských orgánů ve Zviezdném odlišné od toho, které jsem později zažíval na letištních hranicích v Praze, Varšavě, Londýně nebo New Yorku. Do Běloruska jsem přijížděl s představou, že v určitém smyslu cestuji zpět v čase (s představou, která záhy vzala za své) a že do určité míry očekávaná nerudnost nebo nevstřícnost zaměstnanců celní služby vůči cestujícím je něčím, co částečně vyplývá z povahy jejich práce a částečně z faktu, že jsou součástí represivních složek nedemokratického režimu. Ale pouze ve Zviezdném jsem zažil hádky cestujících s celníky, ve kterých měli v konečném součtu cestující navrch, nebo situace, kdy se při převážení cigaret a alkoholu do Polska ustavovalo spiklenecké pouto běloruských cestujících s běloruskými celníky a pohraničníky. Přípustnost jednání byla poměřována nejenom jeho zákonností, shodou s právními předpisy, ale ve značné míře i tím, jakou legitimitu tomuto jednání přisuzovali sami celníci a pohraničníci.

Administrace pobytu

Samotné platné vízum, zdravotní pojištění a řádný vstup do země při podrobení se celní a pasové kontrole nejsou jediné povinnosti, které musí cizinci pobývající v Bělorusku splnit. Do tří pracovních dnů od překročení hranic bych se měl na migračním oddělení běloruské milice zaregistrovat k pobytu. Nakolik to je nutné, mi nikdo nedokázal dát odpověď. Oficiálně je registrace sice vyžadována, fakticky je však při návratu z Běloruska kontrolována pouze málokdy. Raději se zaregistruji, rozhoduji se. Bylo by hloupé se při zpáteční cestě zbytečně nechat vystavit možným zvědavým dotazům ze strany pohraniční

policie a tak možná i ohrozit začínající výzkum. Pokud bych bydlel v hotelu, registraci by za mne provedl hotelový personál. Protože ale ve Zviezdném bydlím v pronajatém bytě, musím se o všechno potřebné postarat sám.

Na policejní služebně, kam mě nasměruje náhodně oslovený policista, nejsou k registracím vyvěšeny žádné informace. Nezbyvá než vystát frontu, abych se dozvěděl, že formuláře jsou k dispozici v *mašinopisnym bjuro*, kanceláři, jejíž pracovníci na obstarožních psacích strojích vyplňují za malý poplatek různé úřední formuláře. Po necelé hodince jsem zpět a opět ve frontě. Když přijdu na řadu, dozvím se, že ještě musím zajít do banky zaplatit administrativní poplatek. V bance tedy vystojím další frontu a po zaplacení zpět do fronty na policii. Avšak ouha, ukazuje se, že na služebně, kde jsem nyní již potřetí, sice registrují pobyty cizinců, avšak adresa, na kterou se chci přihlásit, spadá pod administraci policistů, kteří sídlí o nějakých tři sta metrů dál. Tady není kupodivu žádná fronta, jdu rovnou do kanceláře.

- A kde je Dima Michajlovič?, ptá se policistka na mého bytného, jehož jméno jsem napsal do formuláře.
- No to nevím, říkám.
- Vy se u něj chcete registrovat a neznáte ho?
- To jsem neřekl, řekl jsem, že nevím, kde je.
Dimu, kterého jsem poprvé potkal teprve před pár týdny na festivalu běloruských kapel a po zjištění, že je ze Zviezdného, jsem jej požádal o formální zastřešení mého připravovaného pobytu. Dima tedy musí přijít se mnou na policii podepsat souhlas s registrací. Naštěstí je zrovna ve městě a nic proti tomu nenamítá. Ještě jedna fronta, pak pár zvědavých otázek postaršího policisty na důvod mého pobytu a na mé hodnocení krásy běloruských dívek a držím vysněnou registraci v ruce.
- Už vím, co je to štěstí, moc děkuji!
- Počkejte, potřebujete ještě jedno razítko!
- ?!!
- Od náčelníka.

Poslední fronta ještě není poslední: když se dostávám na řadu, náčelník končí práci a posílá mne za svým zástupcem. Posledních patnáct minut čekání a pak dostávám krásné kulaté razítko. Když vycházíme z policejní služebny, Dima mne plácá do zad: „Teď už jsi na teritoriu Běloruska legálně.“

Aby k tomu vůbec došlo, musel jsem během tří dnů vyplnit sedm formulářů (jeden z nich ve trojím provedení). Celkem jsem získal osm razítek, z toho dvě kulatá. Jeden z vyplněných formulářů skončil v koši (celní deklarace), další obsahují menší nesrovnalost: do Běloruska jsem podle údaje ve vízovém formuláři přijel na návštěvu Minsku, ale pobyt mám registrován ve Zviezdném.

Nástrahy záludné běloruské administrativy čekají na cestující i při cestě do Polska. Mnozí z mých běloruských přátel z akademických, novinářských či uměleckých kruhů, profesně často spojených s institucemi sídlícími v EU, obzvláště nelibě nesli vydání prezidentského dekretu, jímž bylo omezeno cestování za hranice všem, proti nimž je na území Běloruska vedeno trestní stíhání nebo kteří mají vůči běloruským věřitelům neuhrazené finanční závazky. Dekret sám blíže nespecifikuje, jestli je takovým relevantním finančním závazkem výživné placené na nezaopatřené děti, půjčka mezi soukromými osobami nebo třeba nesplacená hypotéka. Všeobecně převládající názor, že jde ze strany prezidentské administrativy o další z nástrojů, jak ztížit politické a kulturní opozici kontakty se zahraničím, posilovaly i první případy zadržení cestujících právě na základě tohoto dekretu. Nečitelnost kritérií výběru „dlužníků“, na něž má být dekret uplatněn, a dekretem otevřený prostor pro libovůli kontrolních orgánů ukazuje, jak je provádění hraniční kontroly vázáno na vytváření a udržování netransparentního prostředí.

Jedno z řady dalších omezení tohoto charakteru představuje také bod 3.5 celní deklarace, který stanovuje povinnost ukázat kontrolním orgánům převážené „tisky a jiné nositele informací“. Od cestujících s notebookem a nosiči dat se vyžaduje, aby předložili nejdéle týden před odjezdem tyto předměty k celní kontrole. Do celní deklarace by pak měli uvést všechny knihy a obsah převážených dat a vyčíslit jejich cenu v amerických dolarech. Dále se vyžaduje uvedení „veškerých tisků, audio-, video- a fotomateriály, počítačové disky a další nositele informací [...], které by mohly způsobit škodu politickým nebo ekonomickým zájmům, bezpečnosti státu, zdraví a mravnosti obyvatel, zaměřené na propagaci fašismu, podněcování sociální, rasové, národnostní a náboženské nesnášenlivosti, a také pornografické povahy“.

Tato patrně pro mnohé absurdní kontrola nosičů elektronických dat sice není prováděna příliš často, přesto je ale natolik častá, aby lidé na její možnost nezapomněli. Ilustruje to i případ běloruského novináře Alexeje Mynčonoka, korespondenta rádia Racja, rozhlasové stanice vysílající v běloruštině z polského Białystoku, kterému v prosinci 2007 zabavila běloruská celní správa na bělorusko-ukrajinské hranici notebook poté, co se zúčastnil studijní cesty po černobylské zóně. Důstojníci KGB pak studovali data v počítači po dobu delší než jeden měsíc.¹⁵

„Administrativní smog“, kterému jsou cestující na běloruské hranici vystaveni, není bezprostřední překážkou pro samotné překročení hranic (tu lze

¹⁵ Viz <http://www.charter97.org/ru/news/2007/12/28/2705/>. (Cit. 18. 1. 2014).

často překračovat i bez registrace pobytu v Bělorusku, s dluhy a bez předložení obsahu počítače k celní kontrole). Existence množství dokumentů s nejasným obsahem nebo v praxi nerealizovatelnými podmínkami však fakticky umožňuje provádět zvýšený dohled nad osobami, které se z nejrůznějších důvodů stanou předmětem zájmu běloruských úřadů. Na koho tyto úřady upřou svou pozornost, se tak často člověk dozvídá právě při přecházení státních hranic.

Vědomí této skutečnosti mne spolu s mou ambivalentní pozicí v Bělorusku mnohdy až paralyzovalo. Nejenom že jsem si nikdy nebyl zcela jist, kdy se některý z celníků nebo pohraničnicků provádějících pasovou kontrolu začne podrobněji zajímat o to, co vlastně v Bělorusku pohledávám a proč tak často cestuji ve společenství osob obecně spojovaných s hospodářskou kriminalitou. K občasným pocitům bezradnosti mne doháněla představa, že by se obsah mého notebooku s nahranými rozhovory, terénními poznámkami a fotografiemi dostal do rukou úřadů. Každý den, kdy se mi podařilo převézt část takových citlivých dat přes hranice, jsem, patrně při zveličení vlastní důležitosti, pociťoval jako malé vítězství.

- Tak jak? Všechno v pořádku?, zeptala se mne pak Elena jako pokaždé, když jsem prošel celním odbavením.
- Všechno v pořádku, odpovídám.

Elena, černovlasá padesátnice s tváří prozrazující tatarské předky, byla jednou z žen, se kterou jsem tehdy pracoval. Na její neustálé ujišťování si o tom, zda věci proběhly v pořádku, jsem si již pomalu zvykal. Vedle křížování před vyjetím vlaku ze stanice nebo pečlivého vybírání si, jakým celníkem se nechá zkontrolovat, šlo o další ze způsobů, jimiž si *děvušky* vytvářely ostrůvky stability a předvídatelnosti v nejistém prostoru všudypřítomné kontroly a dohledu.

Nyní sedí vedle mne a její tvář prochází dramatickou změnou. Říkám tomu hraniční efekt. Nyní je to Elena, která nervózně pokukuje po příslušnících polské pohraniční stráže a celní správy, kdo letmo v odraze okna vlaku kontroluje napnuté rysy své tváře a jejíž pohyby se stávají trhanějšími. Doposud živý rozhovor s ostatními *děvuškami* a škádlivé dobírání se ustává s příchodem první uniformované osoby. Nastalé ticho dává vyniknout novým zvukům.

Lidé drží v ruce peníze, každý tak 250–300 dolarů, jimiž se musí při vstupu do Polska prokázat.

Pohraničníci se ptají, kdo kam jede a proč.

Pro notebook?, ptá se jeden z nich asi 16–17letého kluka. A co s ním (budeš dělat)? Kam pro něj jedeš? Dlouhé listování pasem. Ukaž, kolik máš peněz?

Zdá se, že toto zdůvodnění cesty do Polska u pohraniční policie zabírá. Ihned se jí chopí i lysohlavý obr, který doposud mlčky seděl na lavici vedle Eleny. Záděry na prstech, olámané nehty. Látková taška prozrazující obrysy kartonu cigaret mu leží u nohou.

- Jedu pro notebook a pro nějaké věci, říká Lysohlavý.
- Taky pro notebook? Jaký? Kam?
- Sem, do Orzełkówa. Nevím, jaký bude.
- Na jak dlouho jedete do Polska?
- Jenom na otočku.

Pohraničníci začínají kontrolovat další sedadla. Zvedáme se a chceme přejít k celníkům, kteří pracují na konci již poloprázdného vagónu.

- Sedte ještě, nikam nechodte!
- Ale my už jsme odbaveni, namítne tiše některý z cestujících.
V Orzełkóvě čas běží jinak. Byť jiné časové pásmo a spolu s ním i hodina dne „k dobru“, času není vůbec nazbyt. Je pátá hodina odpoledne a toto je poslední vlak. Za hodinu zavírají první obchody a moji spolucestující ještě před tím, než se do nich vypraví na nákup, musí rozprodat převážený kontraband.

Lysohlavý se zvedá a chce se za zády pohraničníka protáhnout ke dveřím.

- Sedněte si!!! Vy jste nerozuměl?!!, je hned okřiknut.

Konečně můžeme přejít k celníkům.

- Kam jedete, ptá se mne celník, podle všeho asi šéf operující skupiny.

Pas už mám v kapse. Říkám, že do Varšavy, ale neslyší mne. Opakuje otázku. Určitě by chtěl vědět, proč do Varšavy a co tam budu dělat. Chci se vyhnout konfrontaci, zároveň nechci hrát roli toho, kdo je z Východu.

- Domů, říkám zkomolenou slovanskou hatmatilkou. Přestože jsem zamýšlel odpovédět polsky, po týdnech pobytu v Bělorusku mi jako první naskakuje ruština. Zároveň toužím po tom, aby se mnou každý mluvil jako rovný s rovným, a nejráději bych na všechny otázky automaticky pokládané v polštině odpovídal pouze česky.
- Vy jste Čech, udiví mne svou otázkou.
- Ano.
- Co to vezete?

- Jenom pár cigaret a v batohu osobní věci.
- Alkohol? Ukažte.

Prohmatává věci, všechno bere jemně do rukou: laptop, obal s oblečením, prohmatává batoh.

Lysohlavý se mezitím opět pokouší projít k opodál stojící celnice. „Můj“ celník, podle vystupování, stáří a snad i odlišného typu uniformy jej mám za jejich šéfa, jim říká, ať počkají. Obrovi se přece jen povede projít za mými zády.

- Zurück!, rázně jej najednou okřikne „můj“ celník. Němčina na těchto hranicích zněla z úst celníků naposledy před šedesáti lety, ale tento povel pochopili všichni.

S Elenou se setkávám v nádražní hale. Kýne hlavou, ať jdeme ven. „Je to tady plné policajtů,“ špitne mi ve dveřích. Děvušky obecně příliš nerozlišují mezi celníky a pohraniční policií, v každé uniformě, i těch soukromých bezpečnostních služeb, vidí policistu. Mnohokrát jsem se jim snažil vysvětlit, že po překročení hranice už pohraničníky obsah jejich tašek nezajímá. Většinou při tom na mne hleděly se zdvořilou distancí jako na toho, kdo neví, o čem mluví. Tentokrát ale před nádražím opravdu stojí v reflexních vestách natažených přes uniformu členové pohraniční policie. A k mému údivu skutečně na tržišti, malém plácku jen pár metrů od nádraží, provádějí cosi jako druhou celní a hraniční kontrolu. Jakkoli jsem samozřejmě věděl, že hraniční kontrola není v zemích EU striktně lokalizovaná do míst, kterými prochází státní hranice, tak jako v jiných případech to byla teprve osobně prožitá situace, co této informaci dala příslušnou váhu.

Beata. Mezi námi ženami

Bylo by mylné se domnívat, že dělení na kontrolující a kontrolované je nejdůležitějším, či dokonce jediným kritériem sociální stratifikace osob, pro něž je existence hranice zdrojem obživy. Hierarchie, které mezi nimi povstávají, nejsou pouze důsledkem toho, že někdo nosí uniformu, a někdo ne. Tak jako jinde, i zde patří věk, gender nebo jazyk mezi prvky, které mohou v konkrétních situacích, do nichž se dostávají cestující, sehrát klíčovou roli. Ovšem jedním z prvků podílejících se nejvíce na sociálním rozvrstvení migrantů, je jejich občanství. To pak mnohdy ovlivňuje nejenom vlastní podobu hraniční kontroly, ale také to, kdo je vlastně kontrolující a kdo kontrolovaný. Ilustruje to příběh Beaty.

Tuto blondýnu nebylo možné přehlédnout. Nikoli snad kvůli její výšce, která byla spíše podprůměrná, nebo věku, který zase naopak nevybočoval z průměru většiny *děvušek*. Beata na sebe poutala pozornost zejména svým sebevědomým vystupováním a razancí, s níž jednala nejenom s ostatními *mrówkami*, ale především s polskými pohraničníky a celníky. Jako jeden z mála cestujících s polským pasem a vlastně jediná Polka, která každý den převážela ve vlaku mezi Zvezdným a Orzełkówem drobný kontraband, plně využívala v jednání s polskými kontrolními orgány sílu, kterou čerpala jak ze svého polského občanství, tak z jazykové převahy, kterou dokázala uplatňovat pokaždé, když došla k názoru, že se musí prosadit.

Beata byla individualistka. Přes četnost svých cest přes polsko-běloruskou hranici nikdy nepracovala ve skupince, jak tomu často bývalo u ostatních *děvušek*. Několikrát jsem ji sice viděl, jak pomohla za drobnou úplatu někomu převést část zakoupeného zboží, aby za něj dotyčný nemusel zaplatit clo, ale zde šlo pouze o jednání výhradně zaměřené na očekávanou ekonomickou transakci. Všechny ostatní projevy socializace do volného společenství běloruských migrantek se Beata stranila. Nikdy jsem si nevšiml, že by s *děvuškami* zapředla delší konverzaci, nebo že by se dokonce s nimi účastnila drobných oslav, které při různých příležitostech občas probíhaly v Orzełkóvě, Zvezdném nebo i při samotné cestě vlakem. Individualismus Beaty, který jsem pozoroval při našich občasných setkáních, však nebyl dán jejím samotářstvím. Beata se ostatních *děvušek* stranila především proto, že jimi pohrdala. A podobně jako Beata pohrdala *děvuškami*, tak i mé běloruské kolegyně nesnášely Beatu.

Důvod jejich odtážitosti byl patrný pokaždé, když se vlak ze Zvezdného blížil k Orzełkówu. V okamžicích, kdy ve vagónech začalo převládat tíživé ticho, ve chvílích, kdy *děvušky* naposledy nervózně přendávaly převážené zboží z tašek do kapes, pod svršky a zase zpět, v momentech, kdy se cestující lidé začínali transformovat spíše na reprezentanty států, jejichž pasy vlastní, a kdy se snažili co nejvíce splynout s okolím, neupoutat pozornost nadcházejících zvědavých pohledů, nestát se cílem dotazů polských kontrolních orgánů. Tehdy, když se všichni Bělorusové toužili stát neviditelnými, přicházel čas pro Beatu. Zvedla se z místa, na které měla zakoupenou místenku, a šla si stoupnout do přední části vagónu, aby byla přednostně odbavena. Polští pohraničníci a celníci sice obvykle vyžadovali, aby cestující čekali na proběhnutí kontroly na svých místech, ale občané EU měli v tomto ohledu výjimku. Snad nic nemohlo více doložit hierarchie vyrysované přejezdem hranice než tento kontrast mezi zamklými běloruskými cestujícími očekávajícími hraniční kontrolu a Beatinou sebevědomou chůzí, jíž kráčela vstříc „svým“.

Rozdílu mezi nejistotou Bělorusů a jistotou Poláků, s jakou jedni i druhí přistupovali k celní a pohraniční kontrole při vstupu do Polska, jsem si všiml

již v prvních měsících svého výzkumu v roce 2006. Tehdy ještě dosahovaly ceny vícenásobného běloruského víza dostupné výše, a tak bylo možné ve vlaku potkat mezi *děvuškami*/ *čelnoki* i jejich polské kolegy – *mrówki*.

Při jedné ze svých prvních cest ve vlaku na trase Zvezdnyj–Orzełków jsem se dal do řeči s Vitalijem, jedním z mála mužů Bělorusů, který pravidelně pracoval jako *čelnok*. V úzkém prostoru na konci vagónu, jediném místě, kde si Vitalij mohl zakouřit, se kolem nás neustále protlačovaly *děvušky*, které si hledaly „lepší místo“. Podle *děvušek* šlo o důležitou aktivitu, která mohla omezit riziko odhalení jejich kontrabandu. Na první pohled se zdálo, že pouze chaoticky přebíhaly z jednoho vagónu do druhého a zase zpět. Teprve asi o rok později jsem se dozvěděl, že reagovaly na instrukce svých kolegyně, které v Orzełkóvě sledovaly aktuální rozmístění polských celníků na nástupišti. Na jednoho z cestujících, který tehdy kolem nás procházel do následujícího vagónu, měl Vitalij obzvlášť spadenou. Nejenomže za sebou nezavíral dveře vedoucí do druhého vagónu, ale navíc, „vidíš“, řekl mi krátce po tom, co jsme si ve Zvezdném sedli na svá místa, „je to Polák“. Sledovali jsme, jak k sobě muž lepil krabičky cigaret a následně si je izolopou připevňoval k pažím. „Tohle Bělorusové dělat nemohou,“ pokračoval Vitalij, „Poláci by jim hned dali pokutu a zrušili vízum. A tady ten, ten klidně může,“ dodal s přídechem hořkosti a naštvanosti v hlase. Ptám se, jestli je ten Polák ze Zvezdného. „Ne, je z Orzełkówa. My ho všichni známe. My se tu všichni známe, jezdíme spolu už léta.“ To už si ale Polák navlékl volnou teplákovou bundu, která jen místy dávala vyniknout nepřírovným obrysům jeho nyní prudce zmohutnělých paží.

Jistota, s jakou cestující přistupovali k hraniční a celní kontrole, tak byla nepřiměřená výši dopadů, které může mít na cestujícího konflikt s představitelům státu. A pak je zde ještě jedna věc, která ve vztahu kontrolující – kontrolovaný hrála významnou roli. Polští pohraničníci a celníci určitě nikterak nepochybovali o tom, čím se muž, na něhož poukazoval Vitalij, nebo Beata živí. Na to byla četnost jejich cest přes hranici příliš vysoká. Zároveň ale také nebylo možné si nevšimnout toho, že se k Beatě většinou chovají – podobně jako ke mně samotnému nebo k ostatním občanům EU – s výrazně větším respektem. Úcta, kterou polské kontrolní orgány svým standardizovaným formálním jednáním Beatě prokazovaly, však pouze zvětšovala propast, která se při přejezdu přes bělorusko-polskou hranici vytvářela mezi *děvuškami* a cestujícími z členských zemí EU. Oč bývalo jejich jednání vůči Beatě (a také mně) korektnější, o to víc vynikala odlišná pozice mých běloruských kolegyně.

S Beatou jsem se pokoušel zavést hovor několikrát. Ať již v Polsku nebo v Bělorusku, nikdy nejevila žádné známky ochoty se se mnou o čemkoli

bavit. Pouhá zvědavost na účel mé přítomnosti v tomto koutě světa, která byla často dostatečným důvodem, proč se mnou někdo navázal kontakt, tu nefungovala. Sama ve frontě na jízdenky, sama ve vlaku, sama při nákupu a následovném prodeji zboží. „Nebav se s ní,“ slýchával jsem často od svých kolegyně. V jejich podání byla Beata zlá, zákeřná a namyšlená. „Nemůžeš jí věřit,“ shrnula svůj komentář při jedné z našich cest Olga. V samotném Orzełkówě Beatu znali pouze od vidění. „Ano, pamatuji si na ni, vídávám ji zde již několik let, ale asi bude bydlet někde v Dużewu,“ komentovala mé vyptávání Joanna. Odjížděl jsem tehdy na pár dní do Varšavy a před odjezdem jsem zaskočil ještě na kus řeči za Joannou do obchodu. Beata zrovna platila za drobný nákup a po jejím odchodu se na ni i na ostatní *děvušky* stočil rozhovor. Beatu stejně jako Olgu, Káfu a některé další mé kolegyně Joanna znala jako své zákaznice. „Od vidění, o jejich soukromí nic nevím,“ říkala. Beata ale mezi nimi byla nepřehlédnutelná. „Kdybych neprodávala v obchodě přímo na nádraží, tak si jí patrně vůbec nevšimnu. Tady však nakupuje opravdu málo Poláků.“ Rozbíhající se konverzace přilákala i Joanina šéfa a další dvě kolegyně. Zanedlouho se rozproudila diskuse. Nejenom o zákaznicích z Běloruska, pro něž byla určena převážná část nabídky obchodu, ale i o Beatě. Ukázalo se, že ji všichni znají jen od vidění. Nikdo sice o ní kromě skutečnosti, že obchoduje s cigaretami, nic podrobnějšího s určitostí nevěděl, ale různých věcí „z doslechu“ přišlo s Beatou na přetřes vícero: od jejího pravděpodobného partnerského vztahu s někým ve Zviezdném (proč by tam jinak tak často jezdila) přes její možnou podporu Lukašenkovu režimu (jak jinak by si mohla dovolit drahé běloruské vízum) po její možné zapojení do organizovaného zločinu (prodejem pašovaných cigaret se přece nemůže uživit). Rozhovor ukončil příjezd *busíku* do Dużewa, odkud mi jel poslední spoj do Varšavy.

Ve voze jsem si všiml Beaty. Snad poprvé jsme se vzájemně krátce pozdravili, na více nebyl v přeplněném vozu prostor. Až v Dużewu, kde jsme oba čekali na autobus směřující do Varšavy, jsme se dali poprvé do řeči. Beata bydlela dalších dvacet kilometrů za Dużewem, času tedy nebylo nazbyt. To, že o mně a o účelu mého pobytu věděla již mnohé, mne ani tak nepřekvapilo. Alespoň nemusím ztrácet čas vlastním představováním a mohu se věnovat tomu, co bude říkat Beata o sobě samé, pomyslel jsem si. Nezaměstnaná bezdětná vdova starající se o nemocnou matku, která pouze využívá jednu z mála posledních příležitostí, jak si v pohraničí přivydělat, představila se mi ve zkratce. Tím však její povídání o vlastním životě skončilo a naše role se obrátily: začala se vyptávat ona mne. Proč s těmi Běloruskami pracuji? Pomáhám jim? Je Olga mou partnerkou („všimla jsem si, že ji často doprovázíte“)? Zdalipak vím, že bych si na ně měl dávat pozor – jsou schopné mi na-

mluvit cokoli, jen abych jim pomohl. A pozor na Irinu, no tu, se kterou mne často potkávala ve vlaku, ta je nejzrádnější! Nejzajímavější část mé konverzace s Beatou tak nakonec byla ta, která se týkala osob, které jsem již znal. Ty, které jsem začal nazývat v narážce na jejich vlastní oslovení sebe samých jako *děvušky* a kterým jsem postupem času stále více rozuměl jako aktivním, každodenně improvizujícím – a tudíž kreativním – osobám čelícím různým druhům strukturálního znevýhodňování, viděla Beata naprosto odlišně. Jako ušlápnuté ženy postrádající sebevědomí, čekající příkrčené na příchod pohraniční kontroly, pašující zboží způsobem pod hranici lidské důstojnosti. „Co je to za lidi, když převážejí cigarety nebo maso schované ve spodním prádle?!“ rozhořčovala se. Beata se rozčilovala nad rezignací na péči o svou vlastní důstojnost, kterou podle ní *děvušky* při svých cestách přijaly. Viděla je sice jako v jisté míře oběti pravidel přeshraničního pohybu, zároveň je ale činila za tuto jejich pozici spoluzodpovědnými. Netušila přitom, že její pohrdání *děvuškami* má stejný důvod, kvůli němuž ony samy nenáviděly ji.

Po tomto setkání jsem se s Beatou ještě vídal mnohokrát, ale nikdy se již nevyskytla příležitost, abychom se k tématům našeho rozhovoru vrátili. Beatu jsem stále potkával tak jako vždy předtím, samotářskou a dávající všem *děvuškám* najevo svou symbolickou převahu. Až jednou, několik měsíců po našem rozhovoru v autobusu, jsem ji uviděl na nádraží ve Zviezdném při odbavení cestujících do Orzełkova, jak se s výraznou gestikulací hlasitě snaží o čemsi přesvědčit shluk běloruských celníků. O pár minut později stála opřená o zeď nádražní budovy, zhroucená a s očima zarudlýma od pláče. „Sebrali mi všechny peníze, rozumíte tomu?!“ Rozuměl jsem. A v ten okamžik jsem také porozuměl tomu, co přesně Beata dělala a proč – mimo jiné – neměla žádné důvody se více přátelit s ostatními *děvuškami*. Beata zdaleka nebyla odkázána na zisk z drobného prodeje pašovaného zboží, jako tomu bylo u *děvušek*, a svůj polský pas aktivně nevyužívala pouze při komunikaci s polskými celníky a pohraničníky. Hlavní zisk z Beatinych přeshraničních aktivit se rodil v Bělorusku, resp. na běloruské části hraničního odbavování. Beata se živila především tím, že pomáhala vyvážet z Běloruska peníze.

Tak jako patrně každý stát, i Bělorusko omezuje výši hotovosti, kterou je možné bez předchozí deklarace vyvézt do zahraničí. Přestože důvody těchto opatření jsou u jednotlivých zemí obdobné (ochrana stability domácího finančního trhu, nástroj proti praní špinavých peněz), v jednotlivých zemích se různí výše částky, která podléhá oznamovací povinnosti. V Bělorusku šlo v době mého výzkumu o částku odpovídající 500 dolarů. Bělorusové, kteří tedy chtěli v zahraničí nakoupit dražší zboží, stáli před rozhodnutím, zda vyváženou sumu peněz celním úřadům přiznat – a tak budoucí nákup *de facto* podrobit dvojímu zdanění, nebo riskovat převoz peněz bez předchozího

oznámení. Protože je uvedené opatření celní správy zaměřeno zejména vůči občanům Běloruska, je zřejmé, že právě oni jsou v tomto ohledu vystaveni častější namátkové kontrole. Jak jsem ukázal výše, na hraničních přechodech sice probíhá průběžná kontrola dotazováním i ve vztahu k cizincům, ale ta je převážně pouze formální.

Naopak nejčastěji jsou této kontrole vystavováni běloruští muži středního věku, kteří u celních orgánů vzbuzují podezření, že se vydávají do zahraničí *goniat mašiny* – převážet auta. Dovoz zahraničních ojetin z polských přístavů nebo od německých hranic je důležitou částí neformální ekonomiky v celém polském východním pohraničí. Nejpoblíbenější vozy, značka Volkswagen Passat, se zde těší vysoké oblibě především kvůli sedmdesátilitrovému objemu palivové nádrže, který z tohoto auta dělal bezkonkurenční výhodu pro každého, kdo chtěl do Polska dovážet z Ukrajiny a Běloruska levný benzín či naftu. Zároveň ale také dovoz zahraničních ojetin do Běloruska přispívá k saturaci potřeb běloruského trhu ve vnitrozemí. Auta si sice často dovozují i přímí kupci, podstatnou část těchto řidičů však tvoří profesionálové, kteří nakupují předem vytipované vozy pro konkrétní zájemce.

Jedním z takových profesionálních řidičů byl i Ilja. Tohoto menšího, podstatného chlapíka s kulatým obličejem z východoběloruské Orši, města jen pár desítek kilometrů vzdáleného od hranice s Ruskem, jsem potkal hned v prvním týdnu po svém příjezdu do Orzełkówa. Teploty tehdy stoupaly ke třicítce ve stínu a v Orzełkóvě se nedalo dělat nic jiného než přes den ležet v posteli a po večerech posedávat v nedalekém baru. Ilja mne zaujal hned při vstupu do místnosti. Se svou černou koženkovou bundou by působil v onen červencový podvečer nepatřičně, i kdyby neměl hlavu rudou od spálenin. Čekal tady již druhý den na své čtyři přátele, s nimiž měl jet do Gdaňsku pro zásilku určenou snad až na ruský trh. Jeho kolegové již byli ve Zviezdném. Jediným důvodem, proč doposud nepřekročili hranici, bylo, že nemohli najít nikoho, komu by chtěli být jen na několik desítek minut, které trvá překročení hranice a vyřízení všech s tím spojených procedur, svěřit část peněz určených na nákup ojetých vozů. Iljovým kolegům chyběla důvěryhodná osoba, ideálně s pasem členské země EU. Někdo, kdo by jim za odměnu okolo padesáti dolarů převezl přes hranice alespoň část z desítek tisíc dolarů určených na nákupy aut. Někdo jako Beata.

Když mi tedy Beata pověděla, že jí celníci „sebrali všechny peníze“, bylo jasné, že její problém je opravdu vážný. Majitelé peněz jí již stihli naznačit, že po ní budou požadovat uhrazení vzniklé škody. Rovněž skutečnost, že byla Beata chycena při páchání trestného činu a že proti ní povedou běloruské úřady trestní stíhání, znamenala, že přinejmenším po několik dalších měsíců patrně bude muset hledat jiný zdroj příjmů.

Vždycky chtěla každému pomáhat, vzlykala. Ona ano, ne jako ta... no ta, co jsem se s ní bavil před chvílí – naráží na Irinu. Na celnici si jí vzali hnedka stranou, šli po penězích. Beata líčí celou událost tak, že šli najisto. Vyhmátli jí i ty, kterým vezla peníze. Beata to podává tak, abych nebyl na pochybách, že za vším, co se jí seběhlo, stojí Irina, ta jediná prý mohla vidět, jak od mužů přebírá peníze k převozu. Nechápe, jak ke všemu mohlo dojít. Vždyť ta celnice je přece její známá. Když byla ve Varšavě, tak to byla Beata, kdo jí pomáhala zajistit ubytování. Spala tenkrát u její známé. To jí nemohla varovat? To jí nemohla říct: „Teď ke mně nechodte“ nebo „Utíkejte“?!

O tom všem však Beata nechtěla mluvit. Její hlavní starostí bylo, jak její „selhání“ přijmou majitelé peněz. Ti prý sice byli při celé situaci bezprostředně přítomni a vědí, že žádné jejich peníze nezpronevěřila. Navíc jsou to prý slušní lidé, Beata jim nepřevážela peníze poprvé. Zároveň si ale začala uvědomovat, jak velkou výhodou pro ni může být skutečnost, že, snad až s výjimkou mne, nikdo z osob ve Zviezdném ani v Orzełkóvě netuší, kde vlastně bydlí. Když jsme se v Orzełkóvě loučili, prosila mne, abych o místě jejího bydliště nikomu nevyprávěl. Tehdy jsem ji viděl naposledy.

Beatin příběh samozřejmě nemohl ujít pozornosti *děvušek*. V dalších dnech se k němu ve vzájemných rozhovorech opakovaně vracely a bez ohledu na to, zda byly Beatině chycení přítomny nebo ne, jim nic nebránilo k vyslovování ostře formulovaných odmítnutí. „Suka,“ pronesla Káta, když jsem se jí o několik týdnů později zmínil o Beatiných trablech. „Pamatuji si na ni dobře, to nikdy nebyl dobrý člověk.“ Tato i následující Kátiny poznámky na Beatinu adresu jenom reprodukovaly informace, které jsem o Beatě slyšával i od ostatních kolegyň. Jako by ani Beatina tragédie, jakým je trestní stíhání a ztráta pracovní příležitosti, a týdny, které uplynuly od jejího prozrazení, nikterak nevedly k umenšení antipatie, kterou k ní *děvušky* pocítovaly. U svých kolegyň jsem si nikdy nevšiml jakýchkoli náznaků pomstychtivosti vůči sobě navzájem. Mnohé z těch, které spolu den co den cestovaly mezi Zviezdným a Orzełkówem, sice nebyly žádné přítelkyně, *podrugy*, ale to ještě nebyl důvod pro jakékoli nekollegiální jednání. Jejich vztah vůči Beatě byl v tomto ohledu naprostou výjimkou. Ta, které nikdy neřekly jinak než *Polka*, se stala jakoby ztělesněním všech antipatií, které měly *děvušky* vůči těm představitelům polského státu, s nimiž přicházely do každodenního kontaktu: k polským celníkům a pohraničnickům.

Beata – ta *Polka* – se tak, nikoli bez vlastního přičinění, stala obětním beránkem sraženým na oltář dvou způsobů kontroly přeshraniční migrace: prostřednictvím administrativního smogu a produkcí polsko-běloruských hierarchií. Podobně jako nebylo pro mne, cizince, snadno rozpoznatelné, co je při přechodu polsko-běloruské hranice možné, dovolené a tolerovatelné,

ztrácely v důsledku častých úprav seznamu zboží podléhajícího clu také přehled i mé kolegyně. O nejčastěji převáženém zboží, jako byly cigarety, alkohol, maso či olej, sice *děvušky* vždy znaly aktuální informace, u ostatních typů zboží a komodit si však již byly jisté mnohem méně. Tato omezená znalost horního limitu množství nebo ceny převáženého zboží se týkala i peněz a možných sankcí za porušení pravidel. Pro Beatu ostatně nebyla taková znalost natolik důležitá: věděla, že překračuje formálně tolerovanou mez a jenom takto z toho mohla mít finanční zisk. Co ale netušila, bylo tempo změn těchto formálních předpisů a právní kvalifikace její činnosti. V okamžiku, kdy bylo její jednání kvalifikovatelné jako trestný čin, měla i její známá celníčka jen omezenou možnost intervence. Beata věděla, že jedná proti formálním předpisům upravujícím množství peněz legálně vyvážených ze země, nevěděla však, do jaké míry je její jednání závažné.

Netransparentnost hraniční kontroly navíc není dána pouze četností změn, s jakou se v Bělorusku měnily kvóty objemu bezcelně vyváženého/dováženého zboží. Důležitou roli zde sehrává i prostá skutečnost, že tyto informace nebyly pro Beatu dostupné. Podobně jako vízové formuláře, formuláře platebních příkazů v bance v Dužewu, migrační karty nebo formuláře nutné k registraci k pobytu na území Běloruska, ani seznam zboží a komodit podléhající celní kontrole nebyl na nádraží ve Zviezdém dostupný v jiném jazyce než v tom, který zde byl užíván jako fakticky jediný úřední jazyk. Všechny tyto dokumenty sice ze své povahy předpokládají i cestovatele s jiným mateřským jazykem, než je jazyk těchto dokumentů, zároveň se však nevyskytují v jiných jazykových mutacích. Beata se tak při svých cestách ocitala v administrativně řízeném prostředí, které lze označit jakkoli, jenom ne za vstřícné. Množství formálních a málokdy uplatňovaných regulativů přeshraniční migrace spolu s dynamikou jejich změn a faktickou nedostupností informací o jejich charakteru proto přispívaly k nečitelnosti a nepředvídatelnosti kontrolních procedur, s nimiž Beata přicházela do styku. Navzdory výrazné viditelnosti a ikoničnosti mezinárodní hranice rozdělující Polsko a Bělorusko byly hranice mezi legálním, legitimním, nelegálním a nelegitimním zahaleny administrativním smogem.¹⁶

Druhý způsob kontroly hranice, jemuž Beata padla za oběť, byl důsledkem polsko-běloruských hierarchií produkovaných při přeshraniční migraci. Beata svým způsobem zaplatila za každodenní dehonestaci Bělorusů polskými celníky (a v menší míře i pohraničníky). Irina mi nikdy nepotvrdila, že to byla právě ona, kdo Beatu udal. Zároveň mi ale nešlo, že se v průběhu

¹⁶ Obdobnou situaci identifikoval na hranici mezi Tureckem a Bulharskem také Yulian Konstantinov (1996).

těch několika následujících týdnů, které zbývaly *děvuškám* do výrazného omezení jejich přeshraničních obchodních aktivit v důsledku vstupu Polska do schengenského prostoru, Irina postupně vyčlenila z kroužku svých dosavadních spolupracovnic. Teprve po dvou letech jsem se při jednom ze svých tradičních novoročních telefonátů Olze dozvěděl, že důvodem, proč mi na rozdíl od ostatních našich tehdejších známých a přátel nemůže o Irině zprostředkovat žádnou novou informaci, je naprostá ztráta důvěry, kterou v ni Olga měla. „Zrádná Irina,“ pojmenovala ji Olga téměř shodnými slovy, jaké užila kdysi v autobuse směřujícím do Varšavy vůči Irině Beata. „Od té doby, co té Polce provedla tu věc s penězi, o ní už nic nevím a vědět ani nechci.“

Moc

při pročitání Foucaultova popisu panoptikonu se nelze ubránit myšlence, že stejnou intencí zhmotňuje i uspořádání moderních hraničních přechodů. I zde je patrná snaha o využití struktury k „transparentnímu výkonu moci“ nebo k „nahrazení síly a násilných omezení uhlazenou účinností vyčerpávajícího dohledu“ (Foucault 2000: 345). A jelikož je pořádek, předvídatelné jednání a vědomí, že jsme vystaveni kontrolujícímu dohledu na hraničním přechodu mezi Orzełkówem a Zviezdným častější než chaos, anarchie a pocit neomezené svobody, jsou tyto snahy nepochybně do značné míry úspěšné. Přesto však si nelze nevsimnout, že kontrolovaní ani kontrolující se v každodenním jednání nechovají tak disciplinovaně, jak předpokládá princip panoptikonu. Popisy vybraných situací z mých cest přes polsko-běloruskou hranici, aktivit spojených s jejich administrací a příběh Beaty ukazují něco jiného. Vztahy mezi lidmi (*děvuškami*, policisty, celníky, antropologem), materiálními objekty (dokumenty, organizací hraničního přechodu), kategorizacemi migrantů (na základě občanství, věku či genderu) a diskursy (legality, legitimacy) neodpovídají zcela očekávání, jak by měli migranti na tento dohled reagovat. Jednání těchto aktérů je jistě ovlivněno materiálním kontextem, v němž se odehrává, vždyť *děvušky* vědí, že státní hranici lze přejít pouze na hraničním přechodu, jen vymezeným způsobem a pouze s platnými dokumenty. Přesto zde nacházíme široké pole, v němž jsou významy, které jsou jednotlivým jednáním, objektům a dispozicím prisuzovány, ustavovány dočasně, v kontextu situačních spojení osob a věcí.

Pro objasnění kontroly a dohledu na hranici tedy musíme najít ještě jiné vysvětlení. Z Foucaulta si je potřeba odnést důraz na soustředění se na praktiky moci a na to, jak je moc na hranicích vykonávána. Sama otázka, čím moc je zde vykonávána, přitom není podstatná. Foucault ostatně říká, že taková

otázka je špatně položená, relevantní je ptát se, *jak* je moc vykonávána (Foucault 1996: 210). Vztaheno k předmětu mého studia to znamená ptát se na to, jak stát vykonává moc na hraničním přechodě. Nebo přesněji, jak povstává moc státu z interakcí jeho reprezentantů, osob, které překračují jeho hranice, a s materiálními objekty.

Odpověď bychom mohli najít u Siegfrieda F. Nadela (1956) a na něj se odvolávajícího Hastingse Donnana a Thomase M. Wilsona (Donnan, Wilson 2003; 2006: 115–136), kteří uvažují o meziprostorovosti (*interstitiality*),¹⁷ nebo u Daphne Berdahlové (Berdahl 1999), která píše o meziprostoru (*zwischenraum*). Tito autoři se zajímají o to, jak instituce a jednotlivci přispívají k chodu hraničního režimu tím, že se podílejí na kontrole pohraničí. Pojem meziprostor (užívaný Berdahlovou), podobně jako pojem meziprostorovost Nadela, Donnana a Wilsona, zde vystupují jako obecná označení odkazující na prostor mezi různými strukturami nebo objekty. Oba také odkazují na to, čemu bychom mohli rozumět jako „mikrozákladům“ moci. Ty nejsou nastolovány právními předpisy nebo silou, ale každodenním jednáním, v němž mnohdy přestává být zřejmé, kdo je ovládající a kdo je ovládaný. Jinak řečeno, meziprostory odkazují ke vztahům mezi lidmi, kteří vytvářejí společnost prostřednictvím každodenní interakce a komunikace a jejichž prostřednictvím operují instituce a právní aparát (Nadel 1956: 171–172 cit. podle Donnan, Wilson 2003: 11). Odkazují k prostoru, v němž probíhají interakce mezi institucemi státu a společností.

V představených popisech mých cest existence těchto meziprostorů nabývala různých podob. Odrážela se v interpretacích jazyka dokumentů, pro mnohé nesrozumitelného (žádosti o vízum, bankovní formuláře, celní deklarace, migrační karty, registrační karty). Vyjevovala se v okamžicích, kdy nebyly dostupné informace o náležitostech potřebných k řádnému překročení hranic nebo k administraci pobytu (tápání ohledně registrace k pobytu, častá proměnlivost v limitech množství převáženého zboží či peněz). Ukazovala se i při interpretaci formálních a neformálních pravidel regulujících pohyb na hraničním přechodu, kdy proměnlivost formálních pravidel a nedostupné informace o jejich změnách vedou k posílení role těch neformálních. Zde všude se otevíral prostor pro smlouvání s představiteli státu.

Tyto příklady interakcí mezi kontrolujícími a kontrolovanými aktéry problematizují užití panoptikonu jako modelu udržování a vykonávání moci.

¹⁷ V posunutém porozumění s kategorií meziprostorovosti (*interstic, interstitial*) pracuje i Homi Bhabha (1994). V tomto případě jde o kategorii, která zaujímá místo „mezi“ soupeřícími kulturními tradicemi, historickými obdobími. V momentech objevení se takových meziprostorů – překrytí a „vymístění“ předmětů difference – pak podle Bhabhy nastává vyjednávání o intersubjektivních a kolektivních zkušenostech, národních či komunitních zájmech nebo kulturních hodnotách.

Neznamená to však, že by pouze kvůli tomu byl oslaben i předpoklad, který celou kontrolu na hraničním přechodu umožňuje: premisa, že teritorialita je sociálně natolik důležitý koncept, že je legitimní kontrolovat migrace z jednoho teritoriálního celku do druhého. Výše popsané situace totiž můžeme číst jako kritické doplnění konceptu deteritorializace Arjuna Appaduraie (Appadurai 1996a: 27–47). Význam místa na hraničním přechodu není nikterak oslabován. Ukázalo se to v předchozí kapitole při rozboru migrace osob, věcí a peněz, stejně jako nyní, při popisu vztahu *děvušek* k Beatě (a vice versa) či ve vztahu pohraničnicků a celníků k cestujícím. Lokalita zde stále vystupuje jako sociálně i analyticky důležitý koncept. Politiky identity, které jsou každodenně praktikovány mezi Orzełkówem a Zviezdným, jsou totiž neoddělitelné od území státu. Dění na hraničním přechodu ukazuje, jak tyto globální poutníky kontrola a dohled „formátuje“ do teritoriálních, státem ustavovaných rámců.

Literatura

- Aaron, Jane, Altink Henrice, Chris Weedon (eds.) 2010. *Gendering Border Studies*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Abbot, Pamela. 2007. „Cultural Trauma and Social Quality in Post-Soviet Moldova and Belarus.“ *East European Politics and Societies* 21 (2): 219–258.
- Abraham, Itty, Willem van Schnedel. 2005. „Introduction. The Making of Illicitness.“ Pp. 1–37 in Willem van Schnedel, Itty Abraham (eds.). *Illicit Flows and Criminal Things: States, Borders, and the Other Side of Globalization*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Andruchovyč, Jurij. 1993. *Moskoviada*. Ivano-Frankivs'k: Lileja-HB.
- Andruchovyč, Jurij. 1996. *Perverzija*. Ivano-Frankivs'k: Lileja-HB.
- Anzaldúa, Gloria E. 1987. *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco: Aunt Lute Books.
- Appadurai, Arjun. 1996a. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Appadurai, Arjun. 1996b. „Sovereignty Without Territoriality: Notes for a Postnational Geography.“ Pp. 40–58 in Patricia Yaeger (ed.). *The Geography of Identity*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.
- Aristotelés. 2008. *Poetika*. Přeložil Milan Mráz. Praha: Oikoymenh.
- Atkinson, Anthony Barnes, John Micklewhite. 1992. *Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Auslander, Mark. 2011. *The Accidental Slaveowner: Revisiting a Myth of Race and Finding an American Family*. Athens: University of Georgia Press.
- Bachtin, Michail. 2007. *Francois Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Přeložil Jaroslav Kolár. Praha: Argo.
- Bakhtin, Mikhail. 1984. *Rabelais and His World*. Bloomington: Indiana University Press

- Balibar, Étienne. 1998. „The Borders of Europe.“ Pp. 216-229 in Pheng Cheah, Bruce Robbins (eds.). *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Balibar, Étienne. 2002. *Politics and Its Other Scene*. New York: Verso.
- Balibar, Étienne. 2004. *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Bantle, Stefan, Henrik Egbert. 1996. „Borders Create Opportunities: An Economic Analysis of Cross-border Small-Seale Trading.“ *Diskussionpapiere 50*. Berlin: Das Arabische Buch.
- Barry, Andrew. 2001. *Political Machines: Governing a Technological Society*. London: The Athlone Press.
- Barth, Fredrik (ed.). 1969. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Basch, Linda, Nina Glick Schiller, Cristina Szanton-Blanc (eds.). 1994. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Amsterdam: Gordon and Breach.
- Bauman, Zygmunt. 1999. *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Přeložila Jana Ogrocká. Praha: Mladá fronta.
- Berdahl, Daphne. 1999. *Where the World Ended: Re-unification and Identity in the German Borderland*. Berkeley: University of California Press.
- Bhabha, Homi. 1994. *The Location of Culture*. London, New York: Routledge.
- Biemann, Ursula. 2002. „Performing the Border: On Gender, Transnational Bodies and Technology.“ Pp. 99-118 in Claudia Sadowski-Smith (ed.). *Globalization on the Line*. New York: Palgrave.
- Bieniecki, Mirosław, Hanna Bojar, Justyna Frelak, Anna Gąsior-Niemiec, Joanna Konieczna, Joanna Kurczewska. 2005. *Regulacja migracji zarobkowej: Wyzwania dla Ukrainy w kontekście polskich doświadczeń*. [online]. [cit. 2. 6. 2006]. Warsaw: CPCFPU, PAUCI, Instytut Spraw Publicznych. Dostupné z: <<http://www.isp.org.pl/?v=page&c=2&id=143&ln=pl&a=1>>.
- Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.
- Bilyčenko, Stanislav. 2010. „Na što schoža elektoralna karta Ukrainy.“ *Ukrajinska pravda* [online]. 24. 1. 2010 [cit. 13. 2. 2007]. Dostupné z: <<http://www.pravda.com.ua/articles/2010/02/24/4805944/>>.
- Blavascunas, Eunice. 2007. „The Primeval Forest at the Belarusian Border in Poland: Constituting and Crossing Borders.“ Pp. 232-253 in Paul Bauer, Mathilde Darley (eds.). *Borders of the European Union: Strategies of Crossing and Resistance*. Prague: CeFRoS.
- Blavascunas, Eunice. 2008. *The Peasant and Communist Past in the Making of an Ecological Region: Podlasie, Poland*. Ph.D. Dissertation, Dept. of Anthropology, University of California: Santa Cruz.
- Bohannon, Laura. 1966. „Shakespeare in the Bush: An American Anthropologist Set Out to Study the Tiv of West Africa and Was Taught the True Meaning of Hamlet.“ *Natural History* 75: 28-33.
- Bojar, Hanna, Anna Gąsior-Niemiec, Mirosław Bieniecki, Marek Pawlak. 2006. *Migranci na rynku pracy w Polsce: Wyniki badań przeprowadzonych wśród migrantów ekonomicznych i pracowników polskich*. [online]. Warsaw: Institute of Public Affairs. [cit. 30. 6. 2007]. Dostupné z: <<http://www.isp.org.pl/files/6832569250505177001119877937.pdf>>.
- Boratyński, Jakub, Marta Kindler, Irena Rzeplińska, Karolina Stawicka, Ernest Zienkiewicz. 2003. *Monitoring wschodnich granic Polski*. [online]. [cit. 28. 1. 2016]. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego. Dostupné z: <http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/monitoring_granic.pdf>.
- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
- Boyle, Paul. 2002. „Population Geography: Transnational Women on the Move.“ *Progress in Human Geography* 26 (4): 531-543.
- Brown, Kate. 2005. *A Biography of No Place: From Ethnic Borderland to Soviet Heartland*. New York: Harvard University Press.
- Bruner, Edward M. 1993. „Introduction: The Ethnographic Self and the Personal Self.“ Pp. 1-25 in Paul Benson (ed.). *Anthropology and Literature*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- Bruno, Marta. 1996. „Woman and the Culture of Entrepreneurship.“ Pp. 56-74 in Mary Buckley (ed.). *Post-Soviet Woman: From the Baltic to Central Asia*. Cambridge: Cambridge University.
- Burawoy, Michael (ed.) 1991. *Ethnography Unbound: Power and Resistance in the Modern Metropolis*. Berkeley: University of California Press.
- Burawoy, Michael. 2000a. „Grounding Globalization.“ Pp. 337-350 in Michael Burawoy et al. *Global Ethnography: Forces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Burawoy, Michael (ed.) 2000b. *Global Ethnography. Forces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Burawoy, Michael. 2001. „Transition Without Transformation: Russia's Involuntary Road to Capitalism.“ *East European Politics and Societies* 15 (2): 269-290.

- Burawoy, Michael (ed.) 2009. *The Extended Case Method: Four Countries, Four Decades, Four Great Transformations and One Theoretical Tradition*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Burawoy, Michael. 2010. „Obhajoba sociologie se stala obhajobou společnosti: rozhovor Zuzany Uhde s Michaelem Burawoyem.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 2 (12): 57–61.
- Burke, Peter. 2011. *Co je kulturní historie?* Přeložil Stanislav Pavlíček. Praha: Dokořán.
- Buzalka, Juraj. 2007. *Nation and Religion: The Politics of Commemorations in South-East Poland*. Münster: LIT Verlag.
- Callon, Michel. 1986. „Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuç Bay.“ Pp. 196–233 in John Law (ed.). *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* London: Routledge.
- Clifford, James. 1986. „Introduction: Partial-Thruths.“ Pp. 1–26 in James Clifford, George Marcus (eds.). *Writing Culture*. Berkeley: University of California Press.
- Clifford, James, George E. Marcus (eds.). 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Copsey, Nathaniel. 2006. *Echoes of the Past in Contemporary Politics: The Case of Polish-Ukrainian Relations*. [online]. Brighton: Sussex European Institute [cit. 10. 8. 2012]. Dostupné z: <<http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/sei-working-paper-no-87.pdf>>.
- Čaněk, Marek. 2007. „Enlargement of the Schengen Area and Possible Consequences for the Visa Regime Towards Ukrainian Citizens: A Comparative Analysis of the Czech and Polish Cases.“ [online]. *Migrationonline.cz*, [cit. 6. 11. 2007]. Dostupné z: <<http://www.migrationonline.cz/en/e-library/enlargement-of-the-schengen-area-and-possible-consequences-for-the-visa-regime-towards-ukrainian-citizens-a-comparative>>.
- Čerkasova, Veronika. 2005. *Krasnym po Belomu: Stat'i, Očerki, Esse*. Eds. by Olga Babak, Natalia Kulinka, Aleksandr Starikievič, Ilona Urbanovič-Sauka. Moskva: Prestiž-buk.
- Day, Sophie, Evthymios Papataxiarchs, Michael Stewart. 1999. *Lilies of the Field: Marginal People Who Live for the Moment*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- de Certau, Michel. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Denzin, Norman K., Yvonna S. Lincoln. 2005. „The Discipline and Practice of Qualitative Research.“ Pp. 1–32 in Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln (eds.). *The Sage Handbook of Qualitative Research*. 3rd ed. London: Sage.
- Donnan, Hastings, Thomas M. Wilson. 1999. *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford: Berg.
- Donnan, Hastings, Thomas M. Wilson. 2003. „Territoriality, Anthropology, and the Interstitial: Subversion and Support in European Borderlands.“ *Focaal – European Journal of Anthropology* 41: 9–20.
- Drbohlav, Dušan. 2003. „Immigration and the Czech Republic (with a special focus on the foreign labor force).“ *International Migration Review* 37 (1): 194–224.
- Drbohlav, Dušan, Eva Janská. 2004. „Current Ukrainian and Russian Migration to the Czech Republic: Mutual Similarities and Differences.“ Pp. 49–64 in Agata Górny, Paolo Ruspini (eds.). *Migration in the New Europe: East-West Revisited*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Duncan, Nancy. (ed.) 1996. *Bodyspace: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*. London: Routledge.
- Dunn, Elizabeth C. 2004. *Privatizing Poland. Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Edensor, Tim. 2002. *National Identity, Popular Culture, and Everyday Life*. Berg: London.
- Eder, Mine, Andrey Yakovlev, Ali Çarkoglu. 2003. „The Suitcase Trade Between Turkey and Russia: Microeconomics and Institutional Structure.“ [online]. *Working Paper WP4/2003/07*, State University, Higher School of Economics, Moscow. [cit. 28. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.hse.ru/data/2010/05/05/1216427500/WP4_2003_07.pdf>.
- Egbert, Henrik. 2006. „Cross-Border Small-scale Trading in South-Eastern Europe: Do Embeddedness and Social Capital Explain Enough?“ *International Journal of Urban and Regional Research* 30 (2): 346–361.
- Ehrenreich, Barbara, Arlie Russell Hochschild (eds.) 2002. *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: Metropolitan Books.
- Engelking, Anna. 1999. „The Natsyas of the Grodno Region of Belarus: A Field Study.“ *Nations and Nationalisms* 5 (2): 175–206.
- Eriksen, Thomas H. 2003. „Creolization and Creativity.“ *Global Networks* (3): 223–237.
- Evens, Terence M. S., Don Handelman. (eds.) 2006. *The Manchester School: Practice and Ethnographic Praxis in Anthropology*. N.Y., Oxford: Berghan Books.

- Faliński, Janusz Bogdan (ed.). 1968. *Park Narodowy w Puszczy Białowieskiej*. Warszawa: PWRiL.
- Febvre, Lucien. 1928. „Frontière. Le mot et la notion.” *Revue de synthèse historique* 45: 31–44.
- Fomina, Joanna, Joanna Konieczna-Sałamatin. (eds.) 2012. *Granica do naprawy. Problemy pogranicza Polski i Ukrainy*. [online]. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego. [cit. 28. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Otwarta%20Europa/Granica_do_naprawy.pdf>.
- Follis, Karolina. 2012. *Building Fortress Europe: The Polish-Ukrainian Frontier. Democracy, Citizenship and Constitutionalism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Foucault, Michel. 1977. *Language, Counter-memory, Practice: Selected Essays and Interviews*. Edited by Donald F. Bouchard, Sherry Simon. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Foucault, Michel. 1980. *History of Sexuality*. NY, London: Vintage Press.
- Foucault, Michel. 1991. „Governmentality.” Pp. 87–104 in Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller (eds.). *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, Michel. 1996. *Myšlení vnějšku*. Přeložil Čestmír Pelikán. Praha: Herrmann a synové.
- Foucault, Michel. 2000. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Přeložil Čestmír Pelikán. Praha: Dauphin.
- Franklin, Stuart. 2002. „Białowieża Forest: Myth, Reality, and the Politics of Dispossession.” *Environment and Planning* 34 (8): 1459–1485.
- Geertz, Clifford. 2000. „Záludná hra. Poznámky ke kohoutím zápasům na Bali.” Pp. 455–501 in Clifford Geertz *Interpretace kultur. Vybrané eseje*. Přeložili Hana Červinková, Václav Hubinger a Hedvika Humlíčková. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Gellner, Arnošt. 1993. *Národy a nacionalismus*. Přeložil Jiří Markus. Praha: Hříbal.
- Giddens, Anthony. 1998. *Důsledky modernity*. Přeložil Karel Müller. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Gilroy, Paul. 1993. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. London: Verso.
- Girard, René. 1998. *Lež romantismu a pravda románu*. Přeložila Alena Šabatková. Praha: Dauphin.
- Girard, René. 2008. *O původu kultury: hovory s Pierpaolem Antonellem a Joãem Cezarem de Castro Rocha*. Přeložila Pavla Doležalová. Brno: CDK.
- Glick Schiller, Nina. 1999. „Transmigrants and Nation States: Something Old and Something New in the U.S. Immigrant Experience.” Pp. 94–119 in Charles Hirschman, Philip Kasinitz, Joshua Dewind (eds.). *The Handbook of International Migration*. New York: The Russell Sage Foundation.
- Gluckman, Max. 1940. „Analysis of a Social Situation in Modern Zululand.” *Bantu Studies* 14 (1): 1–30; 147–174.
- Gluckman, Max. 1954. *Rituals of Rebellion in South-East Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gluckman, Max. 1961. „Ethnographic Data in British Social Anthropology.” *Sociological Review* 9: 5–17.
- Gluckman, Max. 1963. *Order and Rebellion in Tribal Africa*. New York: Free Press.
- Goody, Jack. 2002. „Bitter Icons and Ethnic Cleansing.” *History and Anthropology* 13 (1): 1–12.
- Görling, Reinhold. 1998. „Trauma and Remembrance: The Body as Rhetorical Figure.” Pp. 305–311 in Thomas Wägenbaur (ed.). *The Poetics of Memory*. Tübingen: Stauffenberg.
- Green, Sarah F. 2005. *Notes From the Balkans: Locating Marginality and Ambiguity on the Greek-Albanian Border*. Princeton: Princeton University Press.
- Grygar, Jakub. 2003a. „Strážci paměti. Autobiografické vyprávění a normativní aspekty kultury ve Stonavě na Těšínsku.” *Český lid. Etnologický časopis* 90 (2): 135–159.
- Grygar, Jakub. 2003b. „Jazyk jako nástroj sociální diferenciacce. Poznámky k jazykové situaci ve Stonavě na Těšínsku.” *Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* (9): 47–80.
- Grygar, Jakub. 2009. „‘Devushka’ and Cigarette: Fluid Migrants Across the EU Border.” *Slovenský národopis / Slovak Ethnology* 57 (5): 546–559.
- Grygar, Jakub. 2010. „Wenn Leute, Sachen und Geld Migrieren. Ethnografie der Reibung an der polnisch-belarussischen Grenze.” Pp. 199–214 in Mathias Wagner, Wojciech Łukowski (eds.). *Alltag im Grenzland. Schmuggel als ökonomische Strategie im Osten Europas*. Wiesbaden: VS-Verlag Sozialwissenschaften.
- Grygar, Jakub. 2013. „Nové příběhy dobrého vojáka Švejka. Podrývání státu a kulturní blízkost v ukrajinsko-polském pohraničí.” *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 49 (4): 521–548.
- Grygar, Jakub, Marek Čaněk, Jan Černík. 2006. *Vliv kvalifikace na uplatnění a mobilitu na českém trhu práce u migrantů ze třetích zemí*. Praha: MKC Praha.

- Grygar, Jakub, Marek Čaněk, Hana Synková, Iva Voldánová. 2009. „Hrebenne/ Rava-Ruska: antropologie hranice live.“ *Cargo* 1: 114–122.
- Gupta, Akhil, James Ferguson. 1997. „Discipline and Practice: 'The Field' as Site, Method, and Location in Anthropology.“ Pp. 1–46 in Akhil Gupta, James Ferguson (eds.). *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of Field Science*. Berkeley: University of California Press.
- Haidinger, Bettina. 2008. „Contingencies among Households: Gendered Division of Labour and Transnational Household Organization – The Case of Ukrainians in Austria.“ Pp. 127–144 in Helma Lutz (ed.). *Migration and Domestic Work: A European Perspective on a Global Theme*. Aldershot: Ashgate.
- Halemba, Agnieszka. 2008. „Virgin Mary and the Border: Identity Politics of the Greek Catholic Church at the Ukrainian/Slovak Borderland.“ *Sociológia* 40 (6): 548–565.
- Handler, Richard, Daniel Segal. 1990. *Jane Austen and the Fiction of Culture: An Essay on the Narration of Social Relations*. Tucson: University of Arizona Press.
- Hann, Chris M. (ed.). 2002. *Postsocialism: Ideals, Ideologies, and Practices in Eurasia*. London, New York: Routledge.
- Hann, Chris. 2007. „Rozmanitě časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (1): 15–30.
- Hann, Chris M., Ildikó Hann. 1992. „Samovars and Sex on Turkey's Russian Markets.“ *Anthropology Today* 8 (4): 3–6.
- Hann, Chris, Ildikó Bellér-Hann. 1998. „Markets, Morality and Modernity in North-East Turkey.“ Pp. 237–262 in Thomas Wilson, Donnan Hastings (eds.). *Border Identities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hannerz, Ulf. 1997. „Flows, Boundaries and Hybrids: Keywords in Transnational Anthropology. WPTC-2K-02. Department of Social Anthropology, Stockholm University. [online]. [cit. 28. 1. 2016]. Dostupné z: <<http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/hannerz.pdf>>.
- Haraway, Donna. 1988. „Situated Knowledges: The Science Question in Feminism as a Site of Discourse on the Privilege of Partial Perspective.“ *Feminist Studies* 14 (3): 575–599.
- Hašek, Jaroslav. 1962a. *Osudy dobrého vojáka Švejka (Díl I a II)*. Praha: Československý spisovatel.
- Hašek, Jaroslav. 1962b. *Osudy dobrého vojáka Švejka (Díl III a IV)*. Praha: Československý spisovatel.

- Heers, Jacques. 2006. *Svátky bláznů a karnevaly*. Přeložila Helena Bequivinová. Praha: Argo.
- Herzfeld, Michael. 2007. *Zażyłość kulturowa. Poetyka społeczna w państwie narodowym*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Humphrey, Caroline. 1995. „Creating a Culture of Disillusionment: Consumption in Moscow, a Chronicle of Changing Times.“ Pp. 43–68 in Daniel Miller (ed.). *Worlds Apart: Modernity through the Prism of the Local*. London: Routledge.
- Humphrey, Caroline. 2002. „Traders, 'Disorder,' and Citizenship Regimes in Provincial Russia.“ Pp. 67–98 in Nancy Ries, Bruce Grant (eds.). *The Unmaking of Soviet Life: Everyday Economies after Socialism*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Humphrey, Caroline, Ruth Mandel. 2002. „The Market in Everyday Life: Ethnographies of Postsocialism.“ Pp. 1–16 in Ruth Mandel, Caroline Humphrey (eds.). *Markets and Moralities: Ethnographies of Postsocialism*. Oxford, New York: Berg.
- Hyndman, Jennifer. 2004. „Mind the Gap: Bridging Feminist and Political Geography through Geopolitics.“ *Political Geography* 23 (3): 241–366.
- Iglicka, Krystyna. 1999. „The Economics of the Petty-Trade on the Eastern Polish Border.“ Pp. 120–144 in Krystyna Iglicka, Keith Sword (eds.). *The Challenge of East-West Migration for Poland*. London: Macmillan.
- Iglicka, Krystyna. 2001. „Shuttling from the Former Soviet Union to Poland. From Primitive Mobility to Migration.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27 (3): 505–518.
- Inda, Jonathan Xavier. 2005. „Analytics of the Modern: An Introduction.“ Pp. 1–22 in Jonathan Xavier Inda (ed.). *Anthropologies of Modernity: Foucault, Governmentality, and Life Politics*. Malden, MA: Blackwell.
- Jaroszewicz, Marta. 2012. *Niemożliwe uczynić możliwym. Perspektywy ruchu bezwizowego pomiędzy UE a wschodnimi partnerami*. [online]. OSW: Warszawa. [cit. 28. 1. 2016]. Dostupné z: <<http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw27.pdf>>.
- Kappeler, Andreas. 2001. „Rußlands Frontier in der Frühen Neuzeit.“ Pp. 599–613 in Ronald G. Asch, Wulf Eckart Voß, Martin Wrede (eds.). *Frieden und Krieg in der Frühen Neuzeit. Die europäische Staatenordnung und die außereuropäische Welt*. Munich: Wilhelm Fink.
- Kapralova, N. L., Karaseva, L. A. 2005. „Chelnochnyi biznes v rossijskoi ekonomike: rol i ocenka masshtabov.“ *Ekonomičeskij žurnal VŠE* 9 (3): 400–411.
- Kattago, Siobhan. 2012. *Memory and Representation in Contemporary Europe. The Persistence of the Past*. Farnham, Burlington: Ashgate.

- Kearney, Michael. 1986. „From the Invisible Hand to the Visible Feet: Anthropological Studies of Migration and Development.“ *Annual Review of Anthropology* 15: 331–361.
- Kearney, Michael. 1991. „Borders and Boundaries of State and Self at the End of Empire.“ *Journal of Historical Sociology* 4 (1): 52–74.
- Kearney, Michael. 1995. „The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism.“ *Annual Review of Anthropology* 24: 547–565.
- Keough, Leyla J. 2006. „Globalizing Postsocialism: Mobile Mothers and Neoliberalism on the Margins of Europe.“ *Anthropological Quarterly* 79 (3): 431–461.
- Keryk, Myroslava. 2007. „The Lviv Polish Visa Factory – Not Yet Profitable!“ [online]. *Migrationonline.cz*. [cit. 13. 11. 2007]. Dostupné z: <http://aa.ecn.cz/img_upload/6334c0c7298d6b396d213ccd19be5999/MKeryk_TheLvivPolishVisaFactory.pdf>.
- Khosravi, Shahram. 2010. *‘Illegal’ Traveller an Auto-Ethnography of Borders*. London, New York: Palgrave Macmillan.
- Kilias, Jaroslav. 2005. „Někerej Maďar taky za to nemůže, že je Maďar“: o sociologickém popisu národní identifikace.“ *Sociologický časopis* 41 (4): 675–692.
- Kindler, Marta. 2011. *A Risky Business? Ukrainian Migrant Women in Warsaw’s Domestic Work Sector*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kišš, Marián. 2010. „René Girard a jeho mimetická teorie ‘společnosti’.“ *Historická sociologie* 2 (2): 31–52.
- Knežević Hočevar, Duška. 2000. „Studying International Borders in Geography and Anthropology: Paradigmatic and Conceptual Relations.“ *Geografski zbornik* 40: 85–92.
- Kofman, Eleonore, Rosemary Sales, Annie Phizucklea, Parvati Raghuran. (eds.) 2000. *Gender and International Migration in Europe*. London: Routledge.
- Kołodziejska, Adelajda, Ewa Matejko. 2011. „Country Study: Poland.“ Pp. 340–365 in Philip Gounev, Tihomir Bezlov, Mois Faion, Dobromir Hristov (eds.). *Better Management of EU Borders Through Cooperation: Study to Identify Best Practices on the Cooperation between Border Guards and Customs Administrations Working at the External Borders of the EU*. Sofia: Center for the Study of Democracy.
- Konstantinov, Yulian. 1994. „Hunting for Gaps through Boundaries: Gypsy Tactics for Economic Survival in the Context of the Second Phase of Post-totalitarian Changes in Bulgaria (1994–).“ *Innovation. The European Journal for Social Sciences* 7 (3): 237–248.
- Konstantinov, Yulian. 1996. „Patterns of Reinterpretation: Trader-Tourism in the Balkans (Bulgaria) as a Picaresque Metaphorical Enactment of Post-Totalitarianism.“ *American Ethnologist* 23 (4): 762–782.
- Konstantinov, Yulian, Gideon Kressel, Trond Thuen. 1998. „Outclassed by Former Outcasts: Petty Trading in Varna.“ *American Ethnologist* 25 (4): 729–745.
- Korbel, Janusz J. 2009. *Puszczą Białowieską – czarno na białym*. Białowieża: Towarzystwo Ochrony Krajobrazu.
- Kornai, Janos. 1980. *Economics of Shortage: Contributions to Economic Analysis*. London: Elsevier Science Ltd.
- Kosík, Karel. 2003. „Hašek a Kafka neboli groteskní svět.“ Pp. 103–112 in Michal Přibáň (ed.). *Z dějin českého myšlení o literatuře 3 (1958–1948)*. *Antologie k Dějinám české literatury 1945–1990*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Koukal, Michal. 2010. „Vybrané aspekty společné vizové politiky Evropské unie.“ Pp. 139–158 in Dalibor Jílek, Pavel Pořízek (eds.). *Vizová politika a praxe ČR v kontextu Evropské unie. Quo vadis, visum?* [online]. Brno: Veřejný ochránce práv. [cit. 26. 7. 2013]. Dostupné z: <http://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/Publikace/Vizova_politika_2010.pdf>.
- Kristof, Ladis K. D. 1959. „The Nature of Frontiers and Boundaries.“ *Annales of the Association of American Geographers* 49 (3): 269–282.
- Kulick, Don, Margaret Willson. 1995. *Taboo: Sex, Identity, and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork*. London: Routledge.
- Kurczewska, Joanna (ed.) 2006. *Polish Borders and Borderlands in the Making. From the Field Studies of Polish Sociologists and Anthropologists*. Warsaw: IFiS Publishers.
- Latour, Bruno. 1987. *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society*. Milton Keynes: Open University Press.
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social: An Introduction to the Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Lavie, Smadar, Ted Swedenburg. 1996. „Introduction.“ Pp. 1–25 in Smadar Lavie, Ted Swedenburg (eds.). *Displacement, Diaspora, and Geographies of Identity*. Durham: Duke University Press.
- Leach, Edmund. 1954. *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lee, Everett S. 1966. „A Theory of Migration.“ *Demography* 3 (1): 47–57.
- Lévi-Strauss, Claude. 1966. *Smutné tropy*. Přeložil Jiří Pechar. Praha: Odeon.

- Lévi-Strauss, Claude. 1996. *Myšlení přírodních národů*. Přeložil Jiří Pechar. Dauphin: Praha.
- Leydesdorff, Selma, Luisa Passerini, Paul Thompson. 1996. *Gender and Memory (Memory and Narrative)*. Oxford: Oxford University Press.
- Liczner, Joanna (ed.) 2008. *Monitoring przejść granicznych Unii Europejskiej*. [online]. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego. [cit. 28. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/monitoring_przejsc_granicznych_ue.pdf>.
- Liczner, Joanna (ed.) 2009. *Zmiany w polityce wizowej państw UE. Raport z monitoringu*. [online]. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego. [cit. 28. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.batory.org.pl/doc/Zmiany_w_polityce_wizowej_panstw_UE_wrzesien_2009.pdf>.
- Longhurst, Robyn. 2001. „Geography and Gender: Looking Back, Looking Forward.” *Progress in Human Geography* 25 (4): 641–648.
- Löw, Martina. 2006. „Space and Gender.” *European Journal of Women's Studies* 13 (2): 119–133.
- Łukowski, Wojciech, Hanna Bojar, Bohdan Jałowicki. (eds.) 2009. *Społeczność na granicy*. Warszawa: Scholar.
- Lutz, Helma (ed.) 2008. *Migration and Domestic Work: An European Perspective on a Global Theme*. Aldershot: Ashgate.
- M'charek, Amade, Katharina Schramm, David Skinner. 2013. „Topologies of Race: Doing Territory, Population and Identity in Europe.” *Science Technology & Human Values*, 10 (20): 1–20.
- Mahler, Sarah J., Patricia R. Pessar. 2001. „Gendered Geographies of Power: Analyzing Gender Across Transnational Spaces.” *Identities* 7 (4): 441–459.
- Malinowski, Bronisław. 1987. *Argonaucci Zachodniego Pacyfiku*. Warszawa: PWN.
- Marcus, George E. 1995. „Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography.” *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117.
- Marcus, George E. 1998. *Ethnography through Thick and Thin*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Markowitz, Fran, Michael Ashkenazi (eds.) 1999. *Sex, Sexuality, and the Anthropologist*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- Marples, David R. 1999. *Belarus: A Denationalized Nation*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
- Marples, David R. 2012. „History, Memory, and the Second World War in Belarus.” *Australian Journal of Politics & History* 58 (3): 437–448.
- Marston, Sallie A. 2000. „The Social Construction of Scale.” *Progress in Human Geography* 24 (2): 219–242.
- Massey, Doreen. 1994. *Space, Place, and Gender*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Matejko, Ewa, Olga Wasilewska. 2008. *Polskie przejścia graniczne na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej*. [online]. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego. [cit. 28. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.batory.org.pl/doc/polskie_przejscia_graniczne.pdf>.
- McClintock, Ann, Aamir Mufti, Ella Shohat (eds.) 1997. *Dangerous Liaisons: Gender, Nation, and Postcolonial Perspectives*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McDowell, Linda. 1999. *Gender, Identity and Place: Understanding Feminist Geographies*. Oxford: Blackwell.
- Mezzadra, Sandro, Brett Neilson. 2012. „Borders Between Inclusion and Exclusion: On the Topology of Global Space and Borders.” *Theory, Culture & Society* 29 (4, 5): 58–75.
- Milanovic, Branko. 1998. *Income Inequality and Poverty in Transition, World Bank Regional and Sectional Study*. Washington, D. C.: World Bank.
- Mills, Charles Wright. 2002. *Sociologická imaginace*. Přeložil Václav Dušek. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Mills, Mary Beth. 2003. „Gender and Inequality in the Global Labor Force.” *Annual Review of Anthropology* 32: 41–62.
- Mintz, Sidney W. 1985. *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*. London: Penguin Books.
- Mitchell, Clyde James. 2006. „Case and Situation Analysis.” Pp. 23–42 in Terry M. S. Evens, Don Handelman (eds.). *The Manchester School. Practice and Ethnographic Praxis in Anthropology*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Moisio, Sami, Anssi Paasi. 2013. „Beyond State-Centricity: Geopolitics of Changing State Spaces.” *Geopolitics* 18 (2): 255–266.
- Mountz, Alison. 2004. „Embodying the Nation-State: Canada's Response to Human Smuggling.” *Political Geography* 23 (3): 323–345.
- Nadel, Siegfried Frederick. 1956. „Understanding Primitive Peoples.” *Oceania* 26: 159–173.
- Näre, Lena. 2003. *Ukrainian and Polish Domestic Workers in Naples: A Case of East-South Migration*. [online]. [cit. 27. 10. 2008]. Dostupné z: <<http://www.migrationonline.cz>>.
- Narayan, Kirin. 2007. „Etnografie a beletrie: kde je hranice?” *Biograf* 43–44: 69–86.

- Nekorjak, Michal. 2006. „Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky.“ *Sociální studia* 3 (1): 89–109.
- Newman, David, Anssi Paasi. 1998. „Fences and Neighbours in the Postmodern World: Boundary Narratives in Political Geography.“ *Progress in Human Geography* 22 (2): 186–227.
- Niedziałkowski, Krzysztof, Jouni Paavola, Bogumiła Jędrzejewska. 2012. „Participation and Protected Areas Governance: The Impact of Changing Influence of Local Authorities on the Conservation of the Białowieża Primeval Forest, Poland.“ [online]. *Ecology and Society* 17 (1): 2. [cit. 28. 1. 2016]. Dostupné z: <<http://dx.doi.org/10.5751/ES-04461-170102>>.
- Nora, Pierre (ed.) 1992. *Les Lieux de mémoire*. Paris: Les Frances, La Republique, Le Nation.
- Olbracht, Ivan. 1958. „Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války.“ Pp. 178–181 in *O umění a společnosti*. Praha: Československý spisovatel.
- Olick, Jeffrey K. 2008. „From Collective Memory to the Sociology of Mnemonic Practices and Products.“ Pp. 151–161 in Astrid Erll, Ansgar Nunning (eds.). *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Paasi, Anssi. 2009. „Bounded Spaces in a ‚Borderless World‘: Border Studies, Power and the Anatomy of Territory.“ *Journal of Power* 2 (2): 213–234.
- Paczkowski, Andrzej. 2005. *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Painter, Joe, Alex Jeffrey. 2009. *Political Geography*. London: Sage.
- Pine, Frances. 1993. „The Cows and Pigs are His, the Eggs are Mine.‘ Women’s Domestic Economy and Enterpreneurial Activity in Rural Poland.“ Pp. 227–248 in Chris M. Hann (ed.). *Socialism, Ideals, Ideologies, and Local Practice*. London: Routledge.
- Pine, Frances. 2002. „Dealing with Money. Złotys, Dollars and Other Currencies in the Polish Highlands.“ Pp. 75–97 in Ruth Mandel, Caroline Humphrey (eds.). *Markets & Moralities: Ethnographies of Postsocialism*. Oxford: Berg.
- Pine, Frances. 2005. „Postsocjalizm: od produkcji do konsumpcji?“ *Kultura popularna* 14 (4): 91–104.
- Piore, Michael J. 1979. *Birds of Passage: Migrant Labour and Industrial Societies*. New York: Cambridge University Press.
- Pokorná, Anna. 2009. „Domov pod pokličkou: K antropologii jídla.“ *Biograf* [online] (49) [cit. 13. 2. 2007]. Dostupné z: <<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=4903>>.
- Popescu, Nicu, Andrew Wilson. 2011. *Przekształcić obecność w siłę. Doświadczenia sąsiedztwa wschodniego*. [online]. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego. [cit. 28. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/Przekszaltacic_obecnosc_w_sile.pdf>.
- Pospíšil, Leopold. 1979. „The Tyrolean Peasants of Obernberg: A Study in Longterm Research.“ Pp. 127–143 in George M. Foster, Thayer Scudder, Elizabeth Colson, Robert V. Kemper (eds.). *Long-term Field Research in Social Anthropology*. NY: Academic Press.
- Prochasko, Taras. 2002. *Neprosti*. Ivanofrankivs’k: Lileja-HB.
- Prochasko, Taras. 2005. *Z cjoħo možna zrobyty dekilka opovidaň*. Ivanofrankivs’k: Lileja-HB.
- Ptáček, Lubomír. 2003. „Fenomén Švejk.“ *Neviditelný pes* [online]. 9. 6. 2003 [cit. 13. 2. 2007]. Dostupné z: <http://archiv.neviditelnypes.lidovky.cz/clanky/2003/06/30885_11_0_0.html>.
- Rodman, Margaret C. 1992. „Empowering Place: Multilocality and Multivocality.“ *American Anthropologist* 94 (3): 640–656.
- Rosaldo, Renato. 1989. *Culture and Truth: The Remaking of Social Analysis*. Boston: Beacon Press Books.
- Rose, Nikolas, Peter Miller. 1992. „Political Power beyond the State: Problematics of Government.“ *The British Journal of Sociology* 43 (2): 173–205.
- Sadowski, Andrzej. 1995. *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*. Białystok: Trans Humana.
- Sahlins, Peter. 1989. *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: University of California Press.
- Sassen, Saskia. 1991. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Sassen, Saskia. 2000. „Women’s Burden: Counter-Geographies of Globalization and the Feminization of Survival.“ *Journal of International Affairs* 53 (12): 503–524.
- Scrinzi, Francesca. 2008. „Migrations and the Restructuring of the Welfare State in Italy: Change and Continuity in the Domestic Work Sector.“ Pp. 29–42 in Helma Lutz (ed.). *Migration and Domestic Work: A European Perspective on a Global Theme*. Aldershot: Ashgate.
- Serres, Michel, Bruno Latour. 1995. *Conversation on Science, Culture, and Time*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Shelley, Louise I. 1998. „Organized Crime and Corruption in Ukraine: Impediments to the Development of a Free Market Economy.“ *Demokratizacia* 6 (4): 648–663.

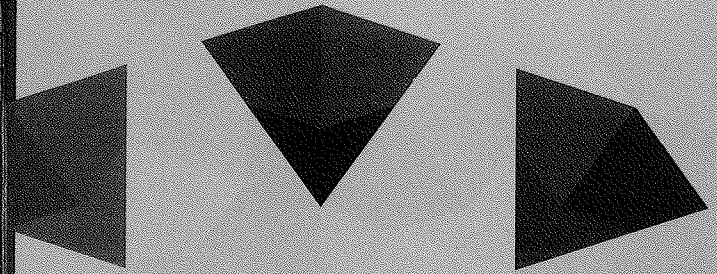
- Schwell, Alexandra. 2011. „The Iron Curtain Revisited: the „Austrian Way“ of Policing the Internal Schengen Border.“ Pp. 175–194 in Christian Kaunert, Sarah Leonard (eds.). *Developing European Internal Security Policy. After the Stockholm Summit and the Lisbon Treaty*. London: Routledge.
- Sik, Endre, Claire Wallace. 1999. „The Development of Open-air Markets in East-Central Europe.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 23 (4): 697–714.
- Smith, Anthony D. 1999. *Myth and Memory of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Soja, Edward W. 1980. „The Socio-Spatial Dialectic.“ *Annals of the Association of American Geographers* 70 (2): 207–225.
- Solari, Cinzia. 2006. „Professionals and Saints: How Immigrant Careworkers Negotiate Gender Identities at Work.“ *Gender and Society* 20 (3): 301–331.
- Sorokin, Vladimir. 2006. *Den opričníka*. Moskva: Zacharov.
- Spalová, Barbora. 2003. „Když to pude, já se vocad nehnu. (Lokální a regionální identita kulturních elit v pohraničí.)“ Pp. 59–80 in František Zich (ed.). *Regionální identita obyvatel pohraničí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Star, Susan Leigh, James R. Griesemer. 1989. „Institutional Ecology, 'Translations' and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907–39.“ *Social Studies of Science* 19 (3): 387–420.
- Stewart, Charles (ed.) 2007. *Creolization: History, Ethnography, Theory*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Stewart, Michael. 1997. *The Time of the Gypsies*. New York: Westview Press.
- Stöckelová, Tereza. 2009. *Akademické poznávání, vykazování a podnikání. Etnografie měnící se české vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Stöckelová, Tereza, Abu Ghosh Yasar. 2013. „Úvahy o etnografii: od dogmatu k heterodoxii.“ Pp. 7–36 in Tereza Stöckelová, Abu Ghosh Yasar (eds.). *Etnografie. Improvizace v teorii a terénní praxi*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Straczuk, Justyna. 2013. *Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Strathern, Mary. 1990. „Out of Context: The Persuasive Fictions of Anthropology.“ Pp. 80–130 in Marc Manganero (ed.). *Modernist Anthropology*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Strassoldo, Raimondo. 1982. „Boundaries in Sociological Theory: A Reassessment.“ Pp. 245–272 in Raimondo Strassoldo, Giovanni D. Zotti (eds.). *Cooperation and Conflict in Border Areas*. Milan: Franco Angeli.
- Sztompka, Piotr. 2002. „Cultural Trauma: The Other Face of Social Change.“ *European Journal of Social Theory* 3: 441–465.
- Sztompka, Piotr. 2004. „The Trauma of Social Change: A Case of Post-Communist Societies.“ Pp. 155–195 in Jeffrey C. Alexander (ed.) et al.: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press.
- Škabraha, Martin. 2004. „Jak (ne)rozumím Haškovu Švejkovi.“ *Téma. Literární časopis pro esejistické myšlení* [online]. 2 (7) [cit. 13. 2. 2007]. Dostupné z: <<http://www.gasbag.wz.cz/tema/rocnik2/cislo7/07-18.htm>>.
- Taussig, Michael. 1993. *Mimesis and Alterity: A Particular History of the Senses*. London: Routledge.
- Thuen, Trond. 1999. „The Significance of Borders in East European Transition.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 23 (4): 738–750.
- Titarenko, Larissa. 2013. „Female Migration to the East and to the West: the Case of Belarus.“ [online]. *CARIM-East Explanatory Note 13/93*. [cit. 16. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.carim-east.eu/media/exno/Explanatory%20Notes_2013-93.pdf>.
- Trouillot, Michel Rolph. 2001. „The Anthropology of the State in the Age of Globalization Close Encounters of the Deceptive Kind.“ *Current Anthropology* 42 (1): 125–138.
- Tsing, Anna Lowenhaupt. 2005. *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- van Houtum, Henk, Olivier Kramsch, Wolfgang Zierhofer. 2005. *B/ordering Space*. London: Ashgate.
- Verdery, Katherine. 1996. *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, N.J.: Princeton.
- Verdery, Katherine. 1992. *The Transition from Socialism: Anthropology in Eastern Europe*. Lewis Henry Morgan Lectures, University of Rochester. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vertovec, Steven. 2009. *Transnationalism*. London & New York: Routledge.
- Viktorova, Jevgenia. 2003. „Bridging Identity and Alterity: An Apologia for Boundaries.“ Pp. 141–160 in Eiki Berg, Henk van Houtum (eds.). *Routing Borders between Territories, Discourses and Practices*. Aldershot: Ashgate.

- Visweswaran, Kamala. 1994. *Fictions of Feminist Ethnography*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Vozniak, Taras. 2009. „Fenomen mista.“ L'viv: Biblioteka žurnalu „Ji“.
- Wallace, Claire, Oksana Shmulyar, Vasil Bedzir. 1999. „Investing in Social Capital: The Case of Smallscale, Cross-border Traders in Postcommunist Central Europe.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 23 (4): 751–770.
- Wallman, Sandra. 1978. „The Boundaries of ‚Race‘: Processes of Ethnicity in England.“ *Man* 13 (2): 200–217.
- Wanner, Catherine. 1998. *Burden of Dreams: History and Identity in Post-Soviet Ukraine*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University.
- Warمیńska, Katarzyna. 1999. *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*. Kraków: Universitas.
- Williams, Allan M., Vladimir Baláž. 2002. „International Petty Trading. Changing Practices in Trans-Carpathian Ukraine.“ *International Journal for Urban and Regional Research* 26 (2): 323–342.
- Willis, Katie, Brenda Yeoh (eds.) 2000. *Gender and Migration*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Wilson, Thomas M., Hastings Donnan. 2006. *The Anthropology of Ireland*. Oxford: Berg.
- Wilson, Thomas M., Hastings Donnan (eds.) 2005. *Culture and Power at the Edges of the State: National Support and Subversion in European Border Regions*. Münster: LIT Verlag.
- Winnicki, Zdzisław J. 2009. „Karta Polaka“ jako wyraz szczególnego statusu osób obcego obywatelstwa regulowanego prawem krajowym.“ Pp. 17–36 in A. V. Rusakovič (odp. red.). *Problemy vnešnej politiki i bezopasnosti: Belarus – Poľša: istorija i perspektivy sotrudničestva*. [online]. [cit. 28. 1. 2016]. Minsk: Tesej. Dostupné z: <<http://elib.bsu.by/handle/123456789/33421>>.
- Wolf, Eric R. 1982. *Europe and the People Without History*. New York: University of California Press.
- Yükseker, Deniz. 2004. „Trust and Gender in a Transnational Market: The Public Culture of Laleli, Istanbul.“ *Public Culture* 16: 47–66.
- Yükseker, Deniz. 2007. „Economy and Gender in the Urban Borderland. The Public Culture of Laleli, Istanbul.“ Pp. 17–36 in Alev Çinar, Thomas Bender (eds.). *Urban Imaginaries: Locating the Modern City*. Mineapolis: University of Minnesota Press.
- Zadanecka, Maria. 2002. „Transformations in the National Landscape. Steppe and Sea in Polish Literature and Art.“ [online]. *Koht ja Paik /*

- Place and Location* 2: 511–528. [cit. 10. 8. 2012]. Dostupné z: <http://www.eki.ee/km/place/pdf/KP2_28zadencka.pdf>.
- Zandy, Janet (ed.). 1995. *Liberating Memory: Our Work and Our Working-Class Consciousness*. London: Rutgers.
- Zhurzhenko, Tatiana. 2010. *Borderlands into Bordered Land: Geopolitics of Identity in Post-Soviet Ukraine*. Stuttgart: ibidem-Verlag.

Internetové zdroje

- Adkaz pradprymal' nikau na ukaz prezydenta, <http://www.svaboda.org/PrintView.aspx?Id=763927>. (Cit. 18. 1. 2014).
- Bulgaria bans shuttle trade from Laleli, http://www.fibre2fashion.com/news/general-textile-industry-news/turkey/newsdetails.aspx?news_id=17806. (Cit. 18. 1. 2014).
- EU's Richest and Poorest Regions, <http://blogs.wsj.com/brussels/2011/02/24/eus-richest-and-poorest-regions>. (Cit. 3. 2. 2014).
- Europe's poorest live in Bulgaria and Romania, <http://euobserver.com/economic/25653>. (Cit. 3. 2. 2014).
- Mały ruch graniczny z Białorusią, http://bialystok.gazeta.pl/bialystok/1,35241,13602326,Maly_ruch_graniczny_z_Bialorusia__Na_razie_tylko_w.html. (Cit. 16. 6. 2015).
- „Mrówki“ zablokowały przejście graniczne w Gołdapi, <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Mrowki-zablokowaly-przejscie-graniczne-w-Goldapi-1522426.html>. (Cit. 3. 2. 2014).
- Od PeKINu k Jarmarku Europa. Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową, <http://www.jarmark.damis.pl/dynamiczne/finanse.html>. (Cit. 1. 12. 2008).
- Overview of Schengen Visa Statistics 2009–2011. [online]. [cit. 16. 2. 2015]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/visa-policy/docs/overview_of_schengen_visa_statistics_2011_final_en.pdf>.
- Protest na przejściu granicznym w Gołdapi, <http://www.rmfm24.pl/fakty/polska/news-protest-na-przejsciu-granicznym-w-goldapi,nId,205935>. (Cit. 3. 2. 2014).
- Russia stops shuttle trade, <http://www.turks.us/article.php?story=20060502090049662>. (Cit. 18. 1. 2014).

Jakub Grygar

Děvušky a cigarety

O hranicích, migraci a moci

SLON
7

DIE